

SKEEMOISTA JA SKEMAATTISUUDESTA

Alzheimerin tautiin sairastuneen henkilön päiväkirjatekstien syntaktisten
muutosten analyysiä

Nelli Kirvesmäki
Pro gradu -tutkielma
Suomen kieli
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
Toukokuu 2019

Tiedekunta – Fakultet – Faculty Humanistinen tiedekunta		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree Programme Suomen kielen ja suomalais-ugrilaisien kielten ja kulttuurien maisteriohjelma	
Opintosuunta – Studieriktning – Study Track Suomen kieli			
Tekijä – Författare – Author Nelli Kirvesmäki			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Skeemoista ja skemaattisuudesta: Alzheimerin tautiin sairastuneen henkilön päiväkirjatekstien syntaktisten muutosten analyysiä			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma		Aika – Datum – Month and year Toukokuu 2019	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 50 + 2 liitesivua
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
<p>Tässä tutkielmassa tarkastellaan Alzheimerin tautiin sairastuneen henkilön päiväkirjatekstien syntaktisia muutoksia ja pyritään tavoittamaan Alzheimerin taudin vaikutuksia kirjoitettuun kieleen. Tekstejä tarkastellaan kognitiivisen kielentutkimuksen teoreettisessa viitekehyksessä skeemojen ja skemaattisuuden näkökulmasta; aineistosta pyritään havainnoimaan, kuinka konstruointi ja asiaintilojen kuvaus muuttuvat aikojen saatossa – mahdollisesti Alzheimerin taudin seurauksena. Tarkasteltavia (rakenne)skeemoja ovat syntaktiset lausetyypit: analyysissa tarkastellaan lausetyyppien jakaumaa ja siinä tapahtuvia muutoksia sekä transitiivilauseiden erilaisten rakenteiden variaatiota. Tekstien skemaattisuutta arvioidaan transitiivilauseiden lausekkeiden määrän ja funktioiden sekä substantiivilausekkeiden sisältämien määritteiden kautta. Skemaattisuuden analysoinnin lähtökohtina ovat seuraavat periaatteet: 1) mitä useampi lauseke, sitä spesifimpi kuvaus, 2) adverbiaalillinen lause on adverbiaalitonta spesifimpi ja 3) määritteen sisältävä lauseke on määritteetöntä spesifimpi. Koska tutkimus keskittyy rakenteiden tarkasteluun, semantiikka jää pääosin tutkimuksen ulkopuolelle.</p> <p>Tutkimusaineisto koostuu Helsingin yliopistolle tutkimuskäyttöön lahjoitetun päiväkirja-aineiston teksteistä vuosilta 1985, 2000 ja 2012. Aineisto on rajattu siten, että mukana on aineistoa ajalta ennen AT-diagnoosia ja ajalta sen jälkeen – näin taudin mahdolliset vaikutukset nousevat parhaiten esiin. Tutkimuksessa yhdistyvät kvalitatiiviset ja kvantitatiiviset tutkimusmenetelmät, kun aineistossa tapahtuvia muutoksia tarkastellaan syntaktiseen analyysiin perustuvien määrällisten tilastojen avulla.</p> <p>Aiemmissä tutkimuksissa syntaksin on osoitettu pysyvän suhteellisen muuttumattomana, mutta tässä tutkimuksessa tavoitetut syntaktiset muutokset ovat selkeitä. Lausetyyppien jakaumassa tapahtuu vuosien saatossa muutoksia: monikäyttöisten lausetyyppien osuus kasvaa ja erikoislausetyyppien osuus vastaavasti pienenee. Merkittävimmät muutokset näkyvät kopulalauseissa, joiden osuus kasvaa 10,6 %:sta 18,5 %:iin, ja tilalauseissa, joiden osuus laskee 20,6 %:sta 14,8%:iin. Kaikki tulokset viittaavat siihen, että skemaattisuus lisääntyy vuodesta 1985 vuoteen 2012: lausekkeiden määrä vähenee, adverbiaalillisten lausekkeiden osuus pienenee ja substantiivilausekkeiden edussanat saavat aiempaa harvemmin määritteitä. Transitiivilauseiden skeemojen tarkastelu puolestaan osoittaa, että läpi aineiston yleisimmiksi nousevat prototyyppistä transitiivilauseeseen skeemaa lähinnä olevat rakenteet ja että kirjoittaja käyttää loppuvaiheessa aiempaa vähemmän erilaisia rakenteita – skeemojen varioiminen vähenee. Skeemoihin liittyvien muutosten trendi on tasainen, kun taas skemaattisuuden lisääntyminen painottuu vuosien 2000–2012 väliin.</p> <p>Alzheimerin taudin vaikutuksia kirjoitettuun kieleen on tutkittu toistaiseksi melko vähän, ja siten tarvetta jatkotutkimuksille on vielä monella saralla. Tämän tutkimuksen tulokset herättävätkin paljon uusia tutkimuskysymyksiä, ja esimerkiksi perehtyminen ilmiöiden semanttiseen puoleen rakenteellisen ohella saattaisi olla yksi tapa viedä tätä tutkimusta eteenpäin.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Alzheimerin tauti, kognitiivinen kielioppi, lausetyypit, päiväkirja, skeema, skemaattisuus, syntaksi			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Helsingin yliopisto, Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

SISÄLLYS

1 Johdanto	1
2 Aineisto	3
2.1 Aineiston rajaus	4
2.2 Päiväkirjojen kirjoittaja	6
2.3 Päiväkirjasta tekstilajina ja aineistoni päiväkirjojen ominaispiirteistä	6
3 Alzheimerin tauti ja sen kielelliset vaikutukset	9
3.1 Aineistosta tehty aiempi tutkimus	12
3.2 Kansainvälinen tutkimus AT:n vaikutuksista kirjoitettuun kieleen.....	16
4 Kognitiivinen kielentutkimus	17
4.1 Skeema.....	19
4.2 Skemaattisuus	21
5 Metodit, rajaukset ja valinnat	23
5.1 Tutkimusmenetelmät	23
5.2 Mikä on lause?.....	23
5.3 Lausetyypit	25
5.4 Lausekkeet	27
6 Skeemoissa ja skemaattisuudessa tapahtuvat muutokset	30
6.1 Lausetyyppien jakauma	30
6.2 Transitiivilauseiden lausekkeet ja skemaattisuus	32
6.2.1 Lausekkeiden määrät	33
6.2.2 Lausekkeiden funktiot	35
6.2.3 Määritteet.....	37
6.3 Transitiivilauseiden skeemat.....	39
7 Yhteenvedoa, päätelmiä ja pohdintaa	43
Lähteet	48
Liite 1. Transitiivilauseiden rakenneskeemat	

1 Johdanto

Helsingin yliopistolle lahjoitettiin tutkimuskäyttöön ainutlaatuinen aineisto: yhden henkilön vuosikymmenten aikana kirjoittamat päiväkirjat. Jo lähtökohtaisesti päiväkirja-aineisto on aina ainutlaatuinen, arvokas ja mielenkiintoinen tutkimuskohde niin kielen-, kulttuurin- kuin historiantutkimuksenkin – varmasti monen muunkin tieteenalan – näkökulmasta. Nämä päiväkirjat eivät kuitenkaan ole ”vain päiväkirjoja”, jos niin voidaan sanoa, sillä päiväkirjojen kirjoittaja sairastuu Alzheimerin tautiin (myöhemmin AT); aineisto sisältää kirjoituksia ajalta paljon ennen varsinaista diagnoosia, mutta myös ajalta diagnoosin jälkeen. Päiväkirjat antavat mahdollisuuden tarkastella pitkäikäistutkimuksena Alzheimerin taudin vaikutuksia kirjoitettuun kieleen, osa-alueeseen, joka on tutkimuksissa toistaiseksi jäänyt verrattain vähälle huomiolle. Aineistoa tutkimalla voidaan kenties tavoittaa yhä varhaisempia kielellisiä muutoksia, mikä voi omalta osaltaan tukea taudin aiempaa varhaisempaa diagnosointia. AT:n varhainen diagnosointi on hoidon kannalta oleellista.

AT:n kielellisiä vaikutuksia on tutkittu melko paljon, mutta tutkimus on keskittynyt suurilta osin puhuttuun kieleen. Toistaiseksi vähäisemmäksi jääneiden kirjoitettuun kieleen kohdistuneiden tutkimusten löydökset ovat olleet lähinnä leksikkotason muutoksia sekä haasteita oikeinkirjoituksessa. Selkeitä muutoksia esimerkiksi syntaksissa ei ole voitu osoittaa. Ovatko sanastolliset muutokset selkeämpiä kuin lausetason muutokset? Epäilemättä niitä on ainakin helpompi mekaanisesti laskea. Voi myös olla, ettei syntaksiin vain ole vielä sen kompleksisuuden vuoksi perehdytty AT:n tutkimuksessa – leksikkotason muutokset ovat kenties havaittavissa ilman lingvististä koulutusta, kun taas syntaktisen tason tutkiminen edellyttäne kielentutkijan erikoisosaamista. Aineistoon tutustuessani tulin kuitenkin siihen tulokseen, että myös syntaksin tasolla tapahtuu jotain. Pintapuolinen tarkastelu ei valaissut ilmiötä, joten päätin tutkimuksessani syventyä syntaktiseen analyysiin; siinä lause on enemmän kuin raamit sisältämilleen saneille.

Lähestyn tekstejä siis syntaksin näkökulmasta ja tarkastelen tutkimuksessani aineistoni lausetyyppejä syventyen erityisesti transitiivilauseisiin. Kognitiivisen kielentutkimuksen hengessä kiinnitän huomioni siihen, kuinka kirjoittaja jäsentää eli konstruoi erilaisia asiaintiloja. Pyrin tavoittamaan konstruoinnissa vuosien saatossa tapahtuvia muutoksia ja olen valinnut näkökulmakseni skeemat ja skemaattisuuden – käytännössä siis sen, millaisia muoto- ja merkitysrakenteita kirjoittaja käyttää ja kuinka spesifisti asiaintiloja kuvataan. Keskityn erityisesti kielen rakenteellisen tason tutkimiseen, ja semanttinen taso jää siten

tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Tarkastelen muutoksia varhaisempien ja myöhäisempien päiväkirjatekstien välillä. Tutkimuskysymykseni voidaan karkeasti jakaa skeemoja käsitteleviin ja skemaattisuutta käsitteleviin seuraavasti:

Skeemat: Mikä on lausetyyppien jakauma kunakin tarkasteluvuonna? Tapah-
tuuko lausetyyppien suhteellisissa osuuksissa muutoksia? Minkälaisia transitiivilauseen skeemoja teksteistä voidaan osoittaa ja kuinka montaa erilaista skeemaa kirjoittaja käyttää kunakin vuonna?

Skemaattisuus: Minkälaisista lausekkeista transitiivilauseet koostuvat? Tapah-
tuuko transitiivilauseiden lausekkeiden määrissä ja funktioissa muutoksia?
Saavatko substantiivilausekkeiden edussanat määritteitä?

Tutkimukseni teoreettisena viitekehyksenä on kognitiivinen kielentutkimus ja erityisesti Ronald W. Langackerin kognitiivinen kielioppi. Kognitiivinen kielentutkimus on keskittynyt kielen rakenteiden merkityslähtöiseen ja käyttöpohjaiseen kuvaukseen, ja siinä kieltä tarkastellaan ihmismielen toimintana, erottamattomana osana muuta kognitiota. Kieliopilliset rakenteiden uskotaan motivoituvan merkityksestä sekä ihmisen toiminnan tavoista. Kognitiivinen kielentutkimus sitoutuu siihen, ettei kielentutkimuksellinen tieto ole ristiriidassa sen kanssa, mitä muilla tieteenaloilla tiedetään kognitiosta (ns. kognitiivinen sitoumus, tästä tarkemmin luvussa 4), minkä ansiosta se tarjoaa sopivat teoreettiset lähtökohdat myös Alzheimerin taudin kielellisten vaikutusten tarkasteluun. Varsinaisessa teorialuvussa (luku 4) kerron vielä tarkemmin kognitiivisesta kielentutkimuksesta ja siitä, kuinka hyödynnän kognitiivisen kieliopin käsitteitä *skeema* ja *skemaattisuus* omassa tutkimuksessani. (Leino 1993: 20–22; Onikki 2000: 89, 96; Onikki-Rantajääskö 2010: 47–48.)

Seuraavaksi esittelen tutkimusaineistoni. Aineistoni ainutlaatuisuuden vuoksi olen päättänyt suoda sen käsittelylle kokonaan oman luvun (luku 2), jossa esittelen aineistoni ja kerron aineiston rajauksesta. Omina alalukuinaan kerron myös päiväkirjojen kirjoittajasta sekä päiväkirjasta tekstilajina. Tekstilajikuvauksen yhteydessä kuvailen aineistoni päiväkirjojen ominaispiirteitä.

Kolmannessa luvussa tutustutaan Alzheimerin tautiin ja sen kielellisiin vaikutuksiin. Olen pitäytynyt Alzheimerin tautia käsittelevissä osissa melko yleisellä tasolla, sillä en näe tarkoituksenmukaiseksi sitä, että hyppäisin täysin oman ammattitaitoni ulkopuolelle ja

kuvaisin AT:a tasolla, jota en itsekään ymmärrä. AT:n kielellisten vaikutusten tarkastelussa olen luottanut hyvin pitkälti Helsingin yliopiston logopedian oppiaineen yliopistonlehtori Seija Pekkalan julkaisuihin, ja koska logopedia ei ole omaalani, en ole kokenut tarpeelliseksi mennä Pekkalan käyttämien alkuperäislähteiden äärelle. Tässä yhteydessä esittelen myös aineistosta aiemmin tehtyä tutkimusta, logopedian ja suomen kielen pro gradu - tutkielmia, sekä kerron kahdesta kansainvälisestä tutkimuksesta, joissa on tarkastelu AT:n vaikutuksia nimenomaan kirjoitettuun kieleen.

Luku 4 on jo aiemmin mainittu teorialuku, ja luvussa 5 kuvaan tutkimusmenetelmäni sekä valinnat ja rajaukset, joita syntaktinen analyysi on minulta edellyttänyt. Luku 6 on tutkielmani analyysiluku. Siinä tarkastelen aluksi aineistoni lausetyyppien jakaumaa, minkä jälkeen tutkin lähemmin transitiivilauseita, niiden lausekkeita ja skeemoja.

Viimeisessä luvussa esittelen yhteenvedon tutkimukseni tuloksista ja esitän tulosten pohjalta tekemiäni päätelmiä. Lopuksi pohdin hieman tutkimukseni ansioita sekä sitä, miten tutkimukseni asettuu osaksi muuta tutkimusta ja millaisia jatkotutkimusmahdollisuuksia tutkimuksestani avautuu.

2 Aineisto

Aineistoni koostuu Alzheimerin tautiin sairastuneen henkilön päiväkirjateksteistä. Vuosina 1968–2012 kirjoitetut päiväkirjat on lahjoitettu Helsingin yliopiston lääketieteellisen tiedekunnan logopedian oppiaineelle tutkimuskäyttöön. Aineistoa hallinnoi dosentti Seija Pekkala. Alkuvuosien päiväkirjamerkinnot ovat suppeita ja sisältävät miltei pelkästään havaintoja säästä ja luonnosta, minkä vuoksi tutkimus on toistaiseksi painottunut lähinnä vuosiin 1986–2012. Vuodesta 1986 päiväkirjamerkinnot alkoivat noudattaa selkeää kaavaa ja merkinnöissä toistuivat tietyt teemat, joita ovat sään ja luonnon lisäksi arkiset askareet, perhe, sukulaiset ja tuttavat, menot, matkat ja tapahtumat sekä uutiset niin Suomesta kuin maailmaltakin (Jauhiainen 2017: 23–24).

Olen saanut käyttööni valmiiksi litteroidun aineiston, jossa henkilöiden ja paikkojen nimet on muutettu kirjoittajan ja muiden teksteissä esiintyvien yksityisyyden suojaamiseksi. Litteroinnista on vastannut logopedian tutkimusryhmä, johon kuuluivat dosentti Seija

Pekkalan ohjauksessa opiskelijat Katja Jauhiainen, Johanna Parkkinen sekä Johanna Pystynen. Päiväkirjoja ei ole litteroitu kokonaan, vaan tutkimusryhmä on päätenyt litteroimaan päiväkirjamerkinnt kesäkuukausilta – pääasiassa touko–elokuulta – koska kyseisiltä kuukausilta on määrällisesti eniten merkintöjä ja merkinnät arvioitiin kielellisesti rikkaimmiksi ja sisällöltään monipuolisimmiksi. Noin 20 %:lle litteroidusta aineistosta suoritettiin tutkimusryhmäläisten kesken reliabiliteettitarkastus, jossa päiväkirjateksteissä ilmennyttä epäselvää kirjoitusta tai vaikeasti tulkittavia kohtia tarkasteltiin tutkimuspareittain vertailemalla litteraatteja alkuperäisteksteihin niin, että epäselvistä sanoista ja lauserakenteista päädyttiin yhteisymmärrykseen. (Parkkinen 2017: 31–32.)

Seuraavaksi kerron siitä, millä perusteiden olen rajannut valtavasta päiväkirja-aineistosta omaan tutkimukseeni sopivan osuuden. Sen jälkeen on vuorossa päiväkirjan kirjoittajan esittely, ja luvun lopuksi tarkastelen päiväkirjaa tekstilajina ja kuvailen aineiston päiväkirjojen ominaispiirteitä.

2.1 Aineiston rajaus

Litteroitu päiväkirja-aineisto kokonaisuudessaan on aivan liian suuri analysoitavaksi syntaktisesti tämän tutkimuksen puitteissa, minkä vuoksi olemassa olevasta aineistosta on valittu joitain osioita tarkasteltavaksi. Voidakseni tarkastella AT:n mahdollista vaikutusta päiväkirjateksteihin olen ottanut tutkimukseen aineistoa ajalta ennen AT-diagnoosia ja ajalta diagnoosin jälkeen. AT:n vaikutukset niin muistiin kuin kieleenkin voivat alkaa vuosia ennen varsinaista diagnoosia, mikä täytyy ottaa huomioon aineiston rajauksessa. Luonnollisesti AT:n vaikutukset näkyvät mittavimmin kaikkein tuoreimmissa teksteissä, joissa AT on edennyt pisimmälle, minkä vuoksi olen nostanut tarkasteluun vuoden 2012 päiväkirjamerkintöjä. Vertailukohdaksi olen valinnut sattumanvaraisesti vuoden 1985 päiväkirjatekstit olettaen, ettei AT vielä tuolloin ole vaikuttanut kirjoittajan kielellisiin kykyihin. Vaikka aineistosta aiemmin tehdyt tutkimukset on rajattu alkavaksi vuodesta 1986, jolloin tekstien on katsottu vakiinnuttaneen muotonsa, ovat jo vuoden 1985 päiväkirjatekstit mielestäni riittävän laajasisältöisiä ja vakioituneita omaa tutkimustani varten. Vuosien 1985 ja 2012 lisäksi olen nostanut tarkistuspisteeksi näiden väliltä vuoden 2000.

Voidakseni luotettavasti vertailla eri vuosien tekstejä keskenään, olen edelleen rajannut kunkin vuoden osalta aineistoa siten, että jokaiselta tarkasteluvuodelta on suunnilleen yhtä paljon aineistoa – käytän aineiston koon mittarina tässä tekstinkäsittelyohjelman il-

moittamaa sanamäärää. Tämä sanamäärä ei käytännössä vastaa aivan todellisuutta, sillä esimerkiksi erikseen kirjoitetut yhdyssanat lasketaan kahdeksi erilliseksi sanaksi. Uskoakseni olen kuitenkin pystynyt tällä tavalla rajaamaan aineistoni tämän tutkimuksen kannalta riittävällä tarkkuudella. Jatkossa käyttämäni sanamäärät ovat siis tekstinkäsittelyohjelman laskemia sanamääriä, ellei toisin mainita.

Taulukko 1. Aineisto¹

vuosi	1985	2000	2012
ajanjakso	1.5.–9.6.1985	1.5.–12.7.2000	19.6.–23.9.2012
sanamäärä	827 sanaa	831 sanaa	767 sanaa
lauseet	170 lausetta	186 lausetta	162 lausetta

Kultakin tarkasteluvuodelta tutkittavan aineiston koko määräytyy vuoden 2012 perusteella siten, että olen ottanut mukaan kaikki vuoden 2012 litteroidut päiväkirjamerkin­nät, joita on 767 sanan verran. Merkin­nät ovat päiväysmerkintöjen mukaan ajalta 19.6.–23.9. Vuosien 1985 ja 2000 osalta olen rajannut aineistoa niin, että olen pyrkinyt ottamaan mukaan kunkin vuoden ensimmäiset noin 800 sanaa siten, että olen ottanut mukaan vain kokonaisia päiväkirjamerkintöjä. Vuoden 1985 aineisto sisältää 1.5.–9.6.1985 tehdyt mer­kinnät, 827 sanaa, ja vuoden 2000 aineisto 1.5.–12.7.2000 tehdyt merkinnät, 873 sanaa. Tuohon 873 sanaan sisältyy tässä yhteydessä sisällöltään merkityksetön taulukko ruohon­leikkuukerroista, ja taulukon laskennallinen sanamäärä, 42 sanaa, voidaan vähentää tarkas­televien sanojen määrästä, jolloin vuoden 2000 sanamääräksi tulee 831 sanaa. Ero pie­nimmän ja suurimman sanamäärän välillä on 64 sanaa, n. 8 % pienimpään sanamäärään suhteutettuna. Vertailun kannalta varsinaisia sanamääriä tärkeämpiä ovat lauseiden määrät, jotka tällä aineiston rajauksella osoittautuivat varsin vertailukelpoisiksi: vuoden 1985 ai­neistossa on 170 lausetta, vuoden 2000 aineistossa 186 lausetta ja vuoden 1985 aineistossa 162 lausetta.

¹ Sanamäärät on laskettu litteraateista, ja litterointimerkit ym. sekoittavat hieman laskuja. Tarkastuslasken­noissa sanamäärissä oli pientä vaihtelua (joitain prosentteja), joten senkään vuoksi ei voida puhua absoluutti­ista sanamääristä. Aineiston rajauksen kannalta sanamäärät on laskettu kuitenkin riittävän tarkasti, mistä on osoituksena vertailukelpoiset määrät lauseita kunkin vuoden aineistossa. Sanamäärät sinänsä eivät ole aineis­ton analyysin ja eri vuosien keskinäisen vertailun kannalta tässä tutkimuksessa relevantteja.

2.2 Päiväkirjojen kirjoittaja

Päiväkirjojen kirjoittaja on vuonna 1932 syntynyt nainen. Kirjoittaja on käynyt kansakoulun ja hänellä on ammatillinen koulutus. Työelämässä ollessaan hän toimi myyjänä. Päiväkirjateksteistä käy ilmi, että kirjoittaja harrastaa runojen kirjoittamista ja on kirjallisesti verrattain lahjakas ja aktiivinen – hänen runojaan on myös julkaistu. Kirjoittajan voidaan olettaa olevan kielellisesti keskivertoa harrastuneempi ja taitavampi. (Parkkinen 2017: 26; Pystynen 2017: 22.)

Kirjoittajan perussairauksista aiemmissa tutkimuksissa mainitaan muun muassa verenpainetauti, nivelreuma ja silmänpohjarappeuma. Hän hakeutui vuonna 2002 ensimmäistä kertaa tutkimuksiin muistiin liittyvistä syistä kärsittyään hetkellisistä muistamattomuus- ja poissaolo-kohtauksista. Vuonna 2006 kirjoittaja hakeutui tutkimuksiin subjektiivisten muistioireiden vuoksi. Tällöin hän sai kognition eri osa-alueita (mm. orientaatio, muisti, kieli ja visuospatiaaliset taidot) tutkivasta MMSE-testistä pisteet 25/30, mikä viittaa tyypillisesti normaaleihin kognitiivisiin taitoihin. Kirjoittajan muistiongelmät lisääntyivät, ja vuonna 2010 hänelle tehtiin laajat muisti- ja neuropsykologiset tutkimukset, joissa hänellä todettiin mahdollinen lievä kognitiivinen heikkeneminen (*mild cognitive impairment*, MCI). Lievä kognitiivinen heikentyminen voi kehittyä dementiaksi, ja sitä pidetään siirtymävaiheena normaalin ikääntymisen ja dementian välillä (Pekkala 2010: 293). Hänen oireitaan olivat muun muassa merkittävät hahmottamisvaikeudet, satunnaisesti aiheesta syrjähtelevä puhe sekä nimeämisen ja sanahaun vaikeus. Lukemisen todettiin olevan kirjoittajalle hankalaa, mutta kirjoittaminen sujui virheettömästi – hänellä todettiin dysleksia (lukemisen erityisvaikeus) ilman dysgrafiaa (keskushermostoperäinen kirjoitushäiriö). Vuonna 2011 kirjoittaja sai kliinisen AT-diagnoosin. MMSE-pistemäärä 19/30 viittaa AT:n lievään tai keskivaikeaan vaiheeseen. Hänen oirekuvassaan painottuivat toimintakyvyn lasku, vaikeat muistihäiriöt sekä hahmottamisen ja liikkumisen vaikeudet. (Parkkinen 2017: 26–27; Pystynen 2017: 23.)

2.3 Päiväkirjasta tekstilajina ja aineistoni päiväkirjojen ominaispiirteistä

Tässä alaluvussa kerron lyhyesti päiväkirjasta tekstilajina sekä tutkimukseni päiväkirja-aineiston ominaispiirteistä. Käsittelen aluksi sitä, mikä päiväkirja oikeastaan on, minkä

jälkeen siirryn päiväkirjan historian kautta nykypäiväkirjan funktioiden ja muodon kuvaukseen. Lopuksi kerron tutkimukseni päiväkirjoista.

Miia Vatkan (2005: 16) mukaan päiväkirja on: ”periodisesti kirjoitettu, kronologisesti etenevä yksityinen muistikirja, joka on kirjoitettu ensimmäisessä persoonassa, kirjoittajan omasta näkökulmasta, omia tapahtumia, ajatuksia ja tunteita kuvaten”. Päiväkirjan kaltaisia muistiinpanoja on tehty jo kirjoitustaidon kehittymisestä lähtien (Vatka 2005: 39), mutta päiväkirjojen voidaan ajatella juontavan juurensa varsinaisesti almanakoista ja keskiaikaisissa luostareissa alkunsa saaneista kronikoista. Almanakkojen yleistyminen oli yleiseurooppalainen ilmiö, jonka vaikutukset näkyivät Suomessa 1600-luvulla, ja ensimmäinen suomenkielinen almanakka julkaistiin vuonna 1705. Nykykalentereista poiketen almanakkoihin kirjoitettiin jo tapahtuneita asioita eikä tulevia menoja. Säiden ja vuodenaikojen vaihtumiseen liittyvät merkinnät olivat maatalousyhteiskunnassa keskeisiä, sillä erinäisten säiden ja vuodenaikojen merkkien tulkitseminen oli oikeiden kylvö- ja sadonkorjuupäivien valinnan kannalta tärkeää.² Tutkimieni päiväkirjojen perusteella voin todeta, ettei säätilojen ja vuodenaikojen vaihtumisen havainnoinnista ole vuosien tai vuosisatojenkaan saatossa luovuttu. Perinnettä on jatkettu ja kiinnostus säähän on säilynyt, vaikei säiden ja vuodenaikojen merkkien seuraaminen olekaan enää elinkeinon näkökulmasta keskeistä. Kronikoihin puolestaan kirjattiin lähinnä merkittäviä ja poikkeuksellisia tapahtumia, kuten sotia, valloituksia ja luonnonkatastrofeja. Kronikoiden vaikutus näkyi suomalaisissa virsikirjoissa 1600-luvun lopulta 1880-luvulle julkaistuissa Ajan tieto -osioissa, joissa käytiin läpi myyttisiä ja historiallisia aineksia sekoitteleva ”maailmanhistoria”. Myös merkittävillä ja poikkeuksellisilla tapahtumilla on aineistoni perusteella edelleen paikkansa nykypäiväkirjoissa. (Kauranen 2009: 8–10.)

Vaikka nykypäiväkirjat ovat varmasti perineet paljon edeltäjiltään, ovat niiden tehtävät aiempaa moninaisemmat. Vatka (2005: 77) nimeää suomalaisen päiväkirjan keskeisiksi tehtäviksi muistamisen, arjen hallitsemisen, elämän inventoimisen, oman tilan ottamisen, itsensä kehittämisen, terapeuttisen purkautumisen sekä kirjoittamisen harjoittelemisen. Päiväkirja kuvailee tekijänsä elämää, ja arkipäivään kiinnittyminen, fragmentaarisuus, toisto ja kumulatiivisuus ovat sen tärkeitä ominaisuuksia (mts. 16). Toisto ilmenee muun muassa siinä, että päiväkirjat noudattavat tyypillisesti tiettyä rakennetta, josta voidaan hahmottaa erilliset aloitukset, keskikohdat ja lopetukset. Alkuun kirjoitetaan päivämäärä ja mahdolliset tervehdykset, minkä jälkeen lähdetään liikkeelle omaa oloa ja ympäristöä tar-

² Myös kansainvälisessä tutkimuksessa havaittu sama, ks. esim. Bjarne Stoklund 2002 (teoksessa *Writing peasants*). Päiväkirjojen säähavainnoista lisää: Onikki-Rantajääskö 2002.

kastellen. Kerronta etenee kohti jotain huippukohtaa, jonka jälkeen lasketellaan kohti lopetusta ja kerrotaan tulevasta. Päiväkirjamerkintä voi olla yhden päivän kuvaus, mutta se voi kattaa myös laajemman, jopa viikkojen tai kuukausien mittaisen ajanjakson. (Mts. 131–133.)

Aineistoni päiväkirjojen rakenne on toistuva ja noudattelee päiväkirjojen tyypillistä rakennetta. Esimerkissä 1 olevasta päiväkirjamerkinnästä voidaan hahmottaa aloitus, keskikohta ja lopetus.

1)

aloitus:

16.5.85 Tänään tuulee ja on kylmää tosi kylmää yöllä on kai ollut pakkasen puolella tänä aamuna Kuopiossa oli 7 aikaan + - 0 C' on torstaipäivän ilta tulin noin tunti sitten tänne Rääkkylään. Niilo on pienessä sievässä laitasessa.

keskikohta:

Timosen Tuure on käynyt tänään pellot hankmoamassa. Rapakkojärvestä ovat jäät lähteneet eilistä vasten oli 14-15 pv. välisenä yönä. krookukset kukkivat ja tulppaanien lehdet ovat nousseet jos tulisi lämmintä niin ehkäpä kukatkin nähtäisiin

lopetus:

Ulkona on tulossa Ilosen Heino Niilon kanssa. minulla on kahvi kiehumassa saadaan kohta kahvit.

Tunnusomaista tarkastelemilleni päiväkirjoille on, että merkinnät alkavat päivämäärällä, jota seuraa säätilan kuvaus, jossa säästä kerrotaan toisinaan lyhyesti vain lämpötila todeten, toisinaan laajemminkin polveillen. Aloitusta seuraa katsaus viime aikojen tapahtumiin ja nykytilaan, ja lopuksi kerrotaan tulevasta. Sään lisäksi keskeisiä aiheita ovat puutarha ja kalastus, arkiset rutiinit sekä niin omat kuin sukulaisten ja muidenkin tuttujen merkittävät ja vähemmän merkittävät tapahtumat. Kirjoittajalla on toisinaan tapana kerrata päiväkirjassaan päivän uutisaiheita ja kirjata ylös elintarvikkeiden hintoja. Hän käyttää päiväkirjaa myös muistiinpanojen tekemiseen ja kalenterinomaisesti kirjaa ylös menneiden lisäksi tuleviakin tapahtumia. Yhdessä vaiheessa kirjoittaja päättää alkaa kirjoittaa jokaisen merkintänsä loppuun runon kehittääkseen omia runoilijantaitojaan. Päiväkirjat toteuttavat siis pitkälti kaikkia edellä esiteltyjä päiväkirjan tyypillisiä funktioita aina muistamisesta kirjoittamisen harjoitteluun. Aikojen saatossa kirjoittajan aihealueet supistuvat ja kirjoitukset keskittyvät lähinnä kirjoittajan ja hänen miehensä päivien kuvaukseen. Vaivat ja sairaudet korostuvat. Loppuvaiheessa päiväkirjan merkittävimmiksi funktioiksi nousevatkin elämän inventoiminen ja terapeuttiivinen purkautuminen.

Vaikka tutkimuksen päiväkirjoissa on vahvaa toisteisuutta niin aiheiden kuin rakenteenkin suhteen, vaihtelee yksittäisten merkintöjen pituus todella paljon: Parkkisen pro gradussaan (2017) käyttämien päiväkirjamerkintöjen sanamäärien vaihteluväli on 5–175 sanaa per merkintä (s. 36). Myös se, kuinka usein merkintöjä on tehty, vaihtelee paljon: Jauhiaisen (2017) mukaan hänen aineistossaan kesäkuussa oli eri vuosina 4–17 merkintää (s. 28).

Päiväkirjojen teksti on paikoin puheenomaista, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että kirjoittaja saattaa käyttää monikon ensimmäisen persoonan muodon asemesta passiivia (*ajateltiin käydä mennessä Ernestin luona*) ja tekee keskustelulle tyypillisiä itsekorjauksia (*edelleen on vankeina 22 vai oliko heitä 21*). Mielenkiintoista ja huomionarvoista on se, että vaikka AT:a sairastavilla syntaksin on todettu yksinkertaistuvan (ks. taulukko 1 sivulla 11), niin vielä vuonna 2012 kirjoittaja käyttää vaikeaksikin luokiteltavia rakenteita, kuten lauseenvastikkeita: *Huomasimme ilman olevan kylmä ja kauppojen sulke-----??, No nyt on meillä Niilon kanssa on mennyt levätessä 2 vuorokautta*. Kirjoittajan kielitaito ja kirjoitusten taso pysyvät siis alusta loppuun varsin korkealla.

3 Alzheimerin tauti ja sen kielelliset vaikutukset

Alzheimerin tauti on aivoja rappeuttava ja yleisin dementiaa eli laaja-alaista henkisten kykyjen heikentymistä aiheuttava etenevä sairaus. Jopa 70 %:lla kaikista etenevää muistisairautta sairastavista on AT. Siihen liittyy useiden kognitiivisten toimintojen heikkenemistä, kuten muistivaikeuksia ja kielellisiä vaikeuksia. Alzheimerin tautia esiintyy vain harvoin alle 65-vuotiailla (0,5 %:lla), mutta sen yleisyys kasvaa voimakkaasti iän myötä, ja yli 85-vuotiaista jo 15–30 %:lla esiintyy sitä. (Pirttilä & Erkinjuntti 2010: 121; Juva 2018; Pekkala 2006: 141.)

AT ei pääsääntöisesti ole perinnöllinen (sen perinnöllistä, geenimutaatioista johtuvaa muotoa esiintyy vain 1–2 %:lla sairastuneista), eikä sen perimmäistä syytä tiedetä. Sille altistavia tekijöitä kuitenkin tunnetaan, ja niitä ovat esimerkiksi korkea ikä, suvussa esiintyvä dementia, alhainen älykkyys- ja koulutustaso, aivoverenkierron ongelmat, virukset, myrkyt ja erilaiset ympäristötekijät. Alttius sairastumiseen on siis periytyvä (Pirttilä & Erkinjuntti 2010: 122). AT:iin liittyy erilaisia neuropatologisia muutoksia, jotka kohdistuvat erityisesti ohimolohkon sisäosiin, transentorinaaliseen ja entorinaaliseen aivokuoreen,

hippokampukseen sekä etuaivojen alueelta aivokuorelle kulkevaan kolienergiseen rataan – alueille ja radoille, joiden vaurioitumisen seurauksena heikkenevät niin muistitoiminnot, oppiminen, tarkkaavaisuus kuin vireystilan säätelykin. Muutokset alkavat kehittyä jopa 20–30 vuotta ennen ensioireita. (Juva 2018; Pekkala 2006: 142.)

Taudin edetessä muuttuvat kielen ja kommunikaation ongelmat ovat AT:n varhaisia oireita. Ongelmat ovat moninaisia, mutta painottuvat semanttisiin ja pragmaattisiin vaikeuksiin – morfosyntaktiset taidot säilyvät suhteellisen hyvin. Yleisesti ajatellaan, että AT:iin kuuluu etenevä semanttisen muistin häiriö, joka vaikeuttaa sanojen sisältämien semanttisten piirteiden hahmottamista. Tämä vaikeuttaa erityisesti sanojen välisten semanttisten suhteiden ymmärtämistä ja määrittelyä sekä semanttisesti läheisten sanojen erottelua ja nimeämistä. Semanttisen muistin heikkeneminen ilmenee muun muassa sananlöytämisvaikeutena, vaikeutena nimetä konkreettisia esineitä ja toimintoja. Myös normaalisti ikääntyneiden ihmisten puheessa ilmenee sananlöytämisvaikeutta, mutta AT:ssa ja muissa muistisairauksissa sitä esiintyy huomattavasti enemmän. Sananlöytämisvaikeus onkin AT:n tyypillinen oire. Myös sairastuneen kyky suoriutua sanasujuvuustehtävistä, joissa luetellaan tietyn ajan kuluessa tiettyyn kategoriaan kuuluvia sanoja, on alentunut. (Pekkala 2006: 144–150; Pekkala 2010: 296.)

AT jaetaan tyypillisesti kolmeen vaiheeseen: lievään, keskivaikeaan ja vaikeaan AT:iin (ks. esim. Pirttilä & Erkinjuntti 2010 ja Pekkala 2006). Näitä edeltää taudin varhainen vaihe, jossa kognitiiviset muutokset ovat vielä hyvin lieviä, mutta jo ilmeisiä (Pekkala 2006: 142). Seuraavalla sivulla olevassa Seija Pekkalan (2006: 144) koostamassa taulukossa (Taulukko 2) on esitelty kootusti Alzheimerin taudin kuhunkin vaiheeseen liittyvät kielelliset muutokset kielen eri osa-alueilla. Taulukosta näkyy konkreettisesti se, kuinka kielelliset muutokset painottuvat etenkin taudin varhaisessa vaiheessa semantiikan ja pragmaatiikan osa-alueille. Toisaalta taulukko kuvaa hyvin myös AT:n aiheuttamien kielellisten muutosten monimuotoisuutta. Vaikka suuri osa muutoksista ilmenee käytännössä vain puheessa ja keskustelutilanteissa – todennäköisesti ainakin osittain vain siksi, että niitä on tutkittu eniten – on vaikeaa uskoa, etteivätkö täsmälleen samat kielelliset ongelmat edustuisi vähintään jossain määrin ja joillain tavoin myös kirjoitetussa kielessä.

Taulukko 2. Alzheimerin tautiin liittyvät kielelliset muutokset (Pekkala 2006: 144)

Kielellinen osa-alue	Lievä AT	Keskivaikea AT	Vaikea AT
Pragmatiikka	<ul style="list-style-type: none"> keskustelutaidot säilyneet; kykenee ilmaisemaan tarpeensa käyttää kohteliaisuuksia ja kiitollisuuden ilmauksia keskustelun aloittaminen voi olla epäsovinnasta ja epäonnistunutta merkityksellisten lauseiden tuottaminen voi epäonnistua sekavuutta pronominiin käytössä epämääräisiä, epätäydellisiä ja irrallisia vastauksia vaikeuksia ohjeiden antamisessa, tarinoiden kertomisessa, aiheesta pysymisessä, tilanteiden tulkinnassa 	<ul style="list-style-type: none"> puutteelliset keskustelutaidot; hallitsee puheenvuorot ja vastaa kysymyksiin, mutta on hukannut herkkyyden keskustelukumppaniaan kohtaan vaikeuksia pysyä aiheessa ja ymmärtää viittauksia toistaa ajatuksia, puhuu menneestä tai epäolennaisista asioista käyttää stereotyyppisiä ilmauksia epämääräisiä, epätäydellisiä ja irrelevantteja vastauksia ei korjaa puheestaan virheitä 	<ul style="list-style-type: none"> heikot keskustelutaidot; huono katsekontaktin ylläpito ja vuorottelu vähän ideoita koherenssin puutetta; sisällyksettömiä ja eriskummallisia lausahduksia huomattava sananlöytämisaikavaikeus perseveraatiota mutismia
Semantiikka	<ul style="list-style-type: none"> sanojen löytäminen ja sanasujuvuus heikentyneet käyttää kiertoilmaisuja ja eleitä tai lähellä olevia sanoja kompensoimaan sananlöytämisaikavaikeutta abstraktien ja monimutkaisten käsitteiden ymmärtäminen heikentynyt huumorin, sarkasmin ja metaforien ymmärtäminen heikentynyt 	<ul style="list-style-type: none"> heikko sanasujuvuus sanavarasto supistunut käyttää kiertoilmauksia sekä virheellisiä ja asiaankuulumattomia sanasubstituitioita tyhjää puhetta syy- ja seuraussuhteiden ymmärtäminen rajoittunut 	<ul style="list-style-type: none"> puheen ymmärtäminen erittäin heikkoa sanasto erittäin rajoittunut jargonia parafasioita ekolaliaa (muiden puheen kiiunomaista toistamista) palilaliaa (oman puheen toistamista)
Syntaksi	<ul style="list-style-type: none"> yleensä ei muutoksia 	<ul style="list-style-type: none"> vaikeuksia monimutkaisten rakenteiden ymmärtämisessä kieliopillisia virheitä yksinkertaistunut syntaksi 	<ul style="list-style-type: none"> ymmärtää heikosti syntaktisia rakenteita epätäydellisiä lauseita
Fonologia	<ul style="list-style-type: none"> yleensä säilynyt, mutta fonologisia virheitä voi esiintyä normaali artikulaatio, äänenkorkeus, äänen voimakkuus ja puhenopeus 	<ul style="list-style-type: none"> fonologisia ja artikulatorisia vaikeuksia voi ilmetä (esim. virheellisiä aloituksia) parafasiaa 	<ul style="list-style-type: none"> virheet yleisempiä merkityksettömien äänteiden toistoa
Lukeminen	<ul style="list-style-type: none"> vaikeuksia lukemisen ymmärtämisessä ääneen lukemisen mekaniikka on säilynyt 	<ul style="list-style-type: none"> vaikeuksia lukemisen ymmärtämisessä tekninen lukutaito säilynyt 	<ul style="list-style-type: none"> huomattavia vaikeuksia
Kirjoittaminen	<ul style="list-style-type: none"> vaikeuksia spontaanissa kirjoittamisessa tekninen kirjoitustaito säilynyt 	<ul style="list-style-type: none"> heikentynyt koherenssi ja kirjoittamisen viimeistely tekninen kirjoitustaito säilynyt 	<ul style="list-style-type: none"> huomattavia vaikeuksia

Alzheimerin taudin vaikutusta kirjoitettuun kieleen on tutkittu melko vähän – huomattavasti puhuttua kieltä vähemmän. Jo varhaisessa vaiheessa voi ilmentyä dysgrafiaa eli kirjoittamisen häiriötä; oikeinkirjoitus heikkenee ja kirjoittajan tekemät kirjoitusvirheet yleistyvät. Alzheimerin tautia sairastavien on myös todettu kirjoittavan terveitä verrokkejaan lyhyempiä kirjallisia tuotoksia. (Jauhiainen 2017: 10; Parkkinen 2017: 19-21.)

Seuraavaksi esittelen käyttämästäni aineistosta aiemmin tehtyä tutkimusta. Luvun lopuksi esittelen kaksi merkittävää kansainvälistä tutkimusta, joista ensimmäisessä on tarkasteltu AT:n vaikutuksia kirjoitettuun kieleen syntaksin ja leksikon ja toisessa ideatiheyden sekä kieliopin kompleksisuuden näkökulmista.

3.1 Aineistosta tehty aiempi tutkimus

Aineisto on todella ainutlaatuinen ja laaja, ja koen, että kaikki aineistoa tutkivat kuuluvat osaksi ryhmää, jossa jokainen meistä tekee tietyllä tavalla uraaurtaavaa ja ennennäkemättökin tutkimusta Alzheimerin taudin vaikutuksista kirjoitettuun kieleen. Me suomen kielen tutkijat emme kuulu alkuperäiseen tutkimusryhmään, jota käy kiittäminen aineiston työstämisestä helpommin tutkittavaan muotoon ja aineiston antamisesta tutkimuskäyttöömme, mutta kaikki aineistosta tehdyt tutkimukset tukevat toinen toistaan. Koenkin tärkeäksi esitellä tässä yhteydessä lyhyesti kaikki aineistosta toistaiseksi tehdyt tutkimukset, vaikkeivät kaikki välttämättä olekaan omien tutkimuskysymysteni kannalta niin relevantteja.

Syksyyn 2018 mennessä päiväkirja-aineistosta on tehty Helsingin yliopistossa sekä logopedian että suomen kielen oppiaineisiin muutamia pro gradu -tutkielmia: logopedian alalla on tutkittu koheesiokeinoja (Jauhiainen 2017), sanaluokkia (Parkkinen 2017) sekä verbiprosesseja (Pystynen 2017), suomen kielessä on tutkittu asennoitumista (Kaski 2017) ja sanojen katkeamista (Kesti 2018). Esittelen seuraavaksi lyhyesti tutkimukset ja niiden tulokset. Viittaan tässä yhteydessä vain käsittelemiini pro gradu -tutkielmiin, joista löytyy tarkemmat lähdeviitteet muun muassa aiempiin tutkimuksiin.

Katja Jauhiainen tutkii gradussaan (2017) sekä kieliopillisten että leksikaalisten koheesiokeinojen muutosta vuosina 1986–2012. Jauhiainen osoittaa kieliopillisten koheesiokeinojen – eksoforan, anaforan ja ellipsin – yhteismäärän nousseen ja leksikaalisten koheesiokeinojen – toiston ja kollokaation – yhteismäärän laskeneen tarkasteltavassa aineistossa ajan myötä. Yksittäin tarkasteltuina eksoforien, anaforien ja toiston määrät nousevat

ja ellipsien sekä kollokaatioiden määrät laskevat. Lähes poikkeuksetta Jauhiainen kuitenkin toteaa, etteivät hänen saamansa tulokset ole tilastollisesti merkittäviä johtuen ilmeisesti havaintoarvojen suuresta vaihtelusta sekä verrattain pienistä otoksista. Joka tapauksessa Jauhiaisen saamat tulokset noudattelevat aiempien tutkimuslöydösten linjaa: AT:a sairastavien ihmisten puheessa on havaittu sekä pronominiinien että toiston määrän kasvua. Toiston on osoitettu lisääntyvän myös kirjoitetussa kielessä. AT:lle tyypilliset semanttisen muistin heikentymisestä aiheutuvat sananlöytämisen- ja nimeämisenvaikeudet puolestaan näkyvät leksikaalisissa koheesiokeinoissa kollokaatioiden vähenemisenä. Myös ellipsien väheneminen on odotuksenmukaista, sillä ellipsin muodostaminen on muistin kannalta vaativa prosessi. (Mts. 27–39).

Johanna Parkkinen puolestaan pyrkii pro gradu -tutkielmassaan (2017) vastaamaan tutkimuskysymykseensä ”Miten eri sanaluokkiin kuuluvien kirjoitettujen sanojen määrä muuttuu Alzheimerin taudin edetessä?” (s. 25). Parkkisen laskelmat osoittavat, ettei sanaluokkajakaumassa ja eri sanaluokkiin kuuluvien kirjoitettujen sanojen suhteellisissa osuuksissa ole havaittavissa suuria muutoksia. Aiemmissä tutkimuksissa on osoitettu kirjoitetun suomenkielisen tekstin sisältävän eniten substantiiveja, toiseksi eniten verbejä ja kolmanneksi eniten luokittelutavasta riippuen adverbejä tai taipumattomia sanoja, ja nämä osoittautuivat vuodesta toiseen kolmeksi suurimmaksi sanaluokaksi myös Parkkisen aineistossa. Huomionarvoista kuitenkin on, että pronominiinien suhteellisessa osuudessa on kasvua. Parkkinen sanoo löydöstensä omalta osaltaan vahvistavan aiempia puhuttua kieltä koskevia tutkimustuloksia, joiden mukaan pronominiinien käytön kasvu on yksi AT:n oireista ja keino kiertää sananlöytämisenvaikeuksia (s. 39). Parkkinen toteaa, että vaikei hänen tutkimuksensa nouse esiin suuria muutoksia, voidaan kirjoittamisen tason kuitenkin silmämääräisesti nähdä heikentyneen merkittävästi vuosien varrella, ja vuoden 2012 päiväkirjamerkinnot ovatkin hänen mielestään laadullisesti hyvin eri tasoisia verrattuna vuoden 1986 päiväkirjateksteihin (s. 40). Tämä huomio on erityisen kiinnostava myös oman tutkimukseni näkökulmasta, sillä kirjoittamisen heikentyneen tason voisi olettaa näkyvän myös lausetasolla. (Mts. 39–40.)

Verbiprosesseja tarkastelevassa tutkielmassaan (2017) Johanna Pystynen tutkii verbiprosessien käyttöä ja siinä ilmeneviä muutoksia. Pystynen hyödyntää Hallidayn systeemifunktionaalisen teorian jaottelua, jossa verbit jaetaan merkityksensä perusteella kuuteen prosessityyppiin, joita ovat materiaaliset (tekemistä kuvaavat verbit), mentaaliset (kognitiivisia tapahtumia kuvaavat verbit), relationaaliset (asioiden välisiä suhteita kuvaavat verbit), behavioraaliset (psykologista ja fysiologista käyttäytymistä kuvaavat verbit),

verbaaliset (sanomista kuvaavat verbit) sekä eksistentiaaliset (olemassa oloa kuvaavat verbit) prosessit (s. 19–20). Pystynen luokittelee eksistentiaaliset prosessit relationaalsiin kuuluviksi ja kutsuu niitä yhteisnimellä relationaaliset ja eksistentiaaliset prosessit (s. 20).

Tutkimus osoittaa eri prosessityyppien frekvenssin mukaisen järjestyksen pysyvän pääosin muuttumattomana vuodesta 1986 vuoteen 2012. Kolme suurinta ryhmää frekvenssijärjestyksessä ovat materiaaliset prosessit, relationaaliset ja eksistentiaaliset prosessit sekä mentaaliset prosessit. Suhteellisissa osuuksissa olleet erot tasoittuvat viimeisinä kirjoitusvuosina siten, että materiaalisten prosessien osuus laskee, relationaaliset ja eksistentiaaliset prosessit pysyvät käytännössä samana ja mentaalisten prosessien osuus kasvaa. Behavioraalisten prosessien osuus säilyy suhteellisen muuttumattomana ja verbaalisten prosessien määrä on selvästi pienin – kahtena viimeisenä vuotena verbaalisia prosesseja ei ole enää lainkaan. (Mts. 31–32.)

Merkittävimmät muutokset ovat siis materiaalisten prosessien väheneminen ja mentaalisten prosessien lisääntyminen. Materiaaliset verbit ovat tyypillisiä päiväkirjan tyylliselle kertovalle tekstille. AT:ssa kertomistaidot kuitenkin hiipuvat, koska sairastuneen kyky ymmärtää monimutkaista kieltä ja tiedostaa itseään ja ympäristöään lähihistoriassa koskevia asioita heikkenee. Pystynen arveleekin materiaalisten prosessien vähenemisen aineistossaan olevan merkinä siitä, että kertovan tekstin edellyttämän monimutkaisen kielellisen aineksen ymmärtäminen on heikentynyt. Mentaalisten prosessien määrän kasvu voi Pystysen mukaan antaa vaikutelman siitä, että mentaalisten prosessien tuottaminen muuttuisi kirjoittajalle helpommaksi taudin edetessä. Hän toteaa kuitenkin mentaalisten prosessien määrän pysyneen suunnilleen samana ja suhteellisen osuuden kasvaneen lähinnä materiaalisten prosessien vähenemisen myötä. (Mts. 35.)

Sanna Kaski tutkii pro gradu -tutkielmassaan (2017) kirjoittajan asennoitumisessa muihin ihmisiin tapahtuvia muutoksia ja näitä mahdollisia muutoksia ilmentäviä kielellisiä tapoja. Kaski käyttää analyysinsä pohjana J. R. Martinin ja P. R. R. Whiten suhtautumisen teoriaa, joka pohjautuu Hallidayn systeemis-funktionaalisen kielentutkimukseen. Suhtautumisen teoria on laaja, ja Kaski keskittyykin vain sen asennoitumista käsittelevään osaan, josta on edelleen valinnut tutkimuksensa rungoksi tunteiden ja inhimillisen toiminnan arvottamisen osa-alueet, joista jälkimmäinen jakaantuu sosiaaliseen arvostukseen ja sosiaalisen hyväksyntään. (Mts. 10.)

Tutkimuksessa asennoitumisen osa-alueet jaotellaan teoriaa mukaillen monin tavoin. Tunteet jaotellaan sen perusteella, millainen tunne on (positiivinen vai negatiivinen), miten tunne ilmenee (mielensisäinen vai ulospäin näkyvä) ja mistä tunne syntyy (reaktio trigge-

riin vai kohdistamaton tunne). Lisäksi tunteet luokitellaan semanttisesti. Sosiaalinen arvostus puolestaan jaetaan normaaliuteen, kyvykkyyteen ja sinnikkyyteen, sosiaalinen hyväksyntä taas totuudenmukaisuuteen ja eettisen korrektiuteen. (Mts. 12–13.)

Kasken varmasti keskeisimpänä havaintona on se, että kirjoittaja ilmaisee asennoitumistaan muita ihmisiä kohtaan enemmän päiväkirjan loppua kohden. Kaski nostaa esiin sen, että kirjoittajan oirekuvaan kuuluu estottomuuden väheneminen taudin edetessä, ja pitää mahdollisena, että se voi olla yhteydessä pidättäytyneisyyden vähenemiseen kirjoitustyyllissä (mts. 56). Eniten lisääntyvät tunteisiin liittyvät esiintymät, mutta myös sosiaaliseen hyväksyntään liittyvien esiintymien määrä kasvaa – sosiaaliseen arvostukseen liittyvät esiintymät puolestaan vähenevät. Huomionarvoista on myös se, että myöhemmässä vaiheessa kirjoittaja liittyy asennoitumisen ilmauksiin aiempaa vähemmän perusteluja ja tilanne- ja asiakohtaisuudesta siirrytään henkilön kokonaisvaltaisempaan arvottamiseen – myös ilmausten tyyli muuttuu aiempaa toteavammaksi (mts. 59). Mielenkiintoista on, että samalla kun asennoitumista kuvaavat ilmaukset lisääntyvät päiväkirjan loppua kohden, päiväkirjamerkinnät ja niiden sisältämät sanamäärät vähenevät. (Mts. 22.)

Tiia Kesti tarkastelee tutkielmassaan (2018) katkonaisia saneita. Hänen tutkimuskysymyksiään ovat: Yleistyvätkö katkonaisesti kirjoitetut saneet ajan ja sairauden edetessä? Millaisissa saneissa katkonaisuutta esiintyy? Missä saneen kohdissa katkoja tarkalleen ottaen esiintyy? Tutkimustulokset osoittavat katkonaisten saneiden yleistyvän jonkin verran: vuonna 1986 katkonaisten saneiden osuus aineistosta on 2 % ja vuonna 2012 24 %. Katkonaiset saneet ovat tyypillisimmin substantiiveja, toiseksi yleisimpiä ovat verbit ja kolmanneksi yleisimpiä adjektiivit. Kesti toteaa katkonaisuuden olevan laajemmin sanastollinen ilmiö, eikä koske vain tiettyjä toistuvia lekseemejä. Merkittäväksi nousee sanojen kompleksisuus ja pituus; erityisesti katkonaisten substantiivien ja adjektiivien runsas määrä voi selittyä muodoltaan verrattain kompleksisilla johdoksilla ja yhdyssanoilla. Katkojen määrä näyttää lisääntyvän tavumäärän kasvaessa. Kestin mukaan noin viidennes katkoista sijoittuu morfeemien rajalle, puolet tavujen rajoille ja reilu kolmannes ensimmäisen grafeemin jälkeen. (Mts. 62–67.)

Kaikki edellä esittelemäni tutkimukset pyrkivät eri tavoin antamaan lisätietoa AT:n vaikutuksista kirjoitettuun kieleen. Ne osoittavat muun muassa sen, että AT:n vaikutukset kirjoitettuun kieleen heijastelevat jossain määrin puhuttuun kieleen kohdistuneiden tutkimusten tuloksia.

3.2 Kansainvälinen tutkimus AT:n vaikutuksista kirjoitettuun kieleen

Xuan Le, Ian Lancashire, Graeme Hirst ja Regina Jokel tarkastelivat niin sanotussa kirjailijatuutkimuksessaan (Le ym. 2011) kolmen brittiläisen kirjailijan, Iris Murdochin, Agatha Christien ja P. D. Jamesin eri ikäisenä kirjoittamia teoksia leksikon ja syntaksin näkökulmasta. Kirjailijoista Murdochilla oli AT-diagnoosi, Christiellä AT-epäily ja James puolestaan ikääntyi normaalisti. Tutkimuksen perusteella muutokset leksikossa olivat selkeitä: sanaston köyhtymistä, täytesanojen määrän ja fraasien toiston lisääntymistä sekä nominien määrän laskua ja verbien määrän kasvua. Syntaksin osalta tutkimuksessa tarkasteltiin syntaksin kompleksisuutta (esim. lauseiden sanamääriä ja virkkeiden lausemääriä) sekä passiivimuotojen ja apuverbien käyttöä. Tulokset osoittavat jonkinasteisia muutoksia passiivinkäytössä, mutta tulosten perusteella ei voitu osoittaa selkeitä AT:sta johtuvia tai siihen liittyviä syntaktisia muutoksia. Syntaksin osalta tutkimuksen kenties tärkein havainto on se, että AT:ssa leksikko on syntaksia alttiimpi muutoksille – ”syntaksi vastustaa muutosta leksikkoa pidempään” (mts. 457).

Toisessa merkittävässä kirjoitetun kielen tutkimuksessa, yhdysvaltalaisessa niin kutsutussa nunnatutkimuksessa, tutkijat David Snowdon, Susan Kemper, James Mortimer, Lydia Greiner, David Wekstein ja William Markesbery osoittivat, että nuoruuden heikot kielelliset kyvyt ovat yhteydessä myöhemmän iän kognitiivisten toimintojen heikentymiseen ja Alzheimerin tautiin. Tutkimuksessa tarkasteltiin nunnien keskimäärin 22-vuotiaina kirjoittamia omaelämäkerrallisia kirjoituksia ideatiheyden (*idea density*) ja kieliopin kompleksisuuden (*grammatical complexity*) näkökulmasta. Tutkittavat, joiden tekstit olivat olleet kieliopillisesti yksinkertaisia ja ideatiheydeltään alhaisia, saivat noin 58 vuotta myöhemmin tehdyissä kognitiotesteissä alhaisia tuloksia. (Snowdon ym. 1996.)

Toistaiseksi osoitetut kirjoitetun kielen muutokset koskevat siis lähinnä oikeinkirjoitusta ja erilaisia leksikkotason muutoksia. Syntaksin näkökulmasta AT:a ei ole vielä riittävästi tutkittu, ja jo tehtyjen tutkimusten perusteella voidaan lähinnä todeta, ettei syntaksi vaikuttaisi olevan kovin altis AT:n aiheuttamille muutoksille tai että emme vain yksinkertaisesti vielä tiedä, miten muutos syntaksissa näkyy, koska sitä kompleksisena systeeminä on paljon mutkikkaampi tutkia ja siten vähemmän tutkittu kuin esimerkiksi leksikkoa tai oikeinkirjoitusta. Syntaksin tutkimusta ja tutkimustulosten yleistettävyyttä hankaloittaa yleisen kompleksisuuden lisäksi se, että eri kielten syntaksit voivat olla keskenään hyvin erilaisia, jolloin syntaksintutkimus on aina vähintään jossain määrin kielikohtaista.

4 Kognitiivinen kielentutkimus

Nojaan tutkimuksessani kognitiiviseen kielentutkimukseen ja erityisesti Ronald W. Langackerin kognitiiviseen kielioppiin. Tässä luvussa kerron kognitiivisesta kielentutkimuksesta sekä siitä, kuinka hyödynnän teoriaa aineistoa analysoidessani. Luvuissa 4.1 ja 4.2 kerron tarkemmin, mitä *skeemoilla* ja *skemaattisuudella* tarkoitetaan kognitiivisessa kieliopissa ja kuinka sovellan käsitteitä omassa tutkimuksessani.

1970-luvulla syntynyt kognitiivinen kielentutkimus on keskittynyt kielen rakenteen merkityslähtöiseen kuvaukseen ja hylkää kieliopin autonomisuuden – kielen rakenne ei ole ihmisen muusta kognitiosta riippumaton, eikä sitä tulisi tutkia itsenäisenä järjestelmänään. Myöskään kielellistä merkitystä ei eroteta maailmantiedosta, vaan kielellisen ilmauksen merkityksen voi tulkita vain maailmantiedon muodostamaa taustaa vasten. Kieliopillisten rakenteiden oletetaan motivoituvan ihmisen toiminnan tavoista ja niitä tarkastellaan käytön näkökulmasta. (Jaakola 2012: 537; Leino 1993: 21; Onikki 2000: 89, 96; Onikki-Rantajääskö 2010: 47–48.)

George Lakoff (1990) on esittänyt kielentutkimukselle kaksi sittemmin laajemmin kognitiivisen kielentutkimuksen piirissä hyväksyttyä avainsitoumusta: yleistettävyyden sitoumus (*the Generalisation Commitment*) ja kognitiivinen sitoumus (*the Cognitive Commitment*). Yleistettävyydellä tarkoitetaan sitä, että kielen eri osa-alueet ja tasot noudattavat samoja peruseriaatteita ja voivat jäsenyä keskenään samalla tavalla, jolloin esimerkiksi samoja kielenkuvausmalleja voidaan käyttää niin morfologian, syntaksin kuin tekstienkin tasolla. Kognitiivinen sitoumus puolestaan edellyttää, että kielitieteen tulee perustua siihen, mitä muilla tieteenaloilla tiedetään kognitiosta ja aivojen toiminnasta. Esimerkkinä molemmista voidaan tarkastella kielellisiä kategorioita. Kielelliset kategoriat ovat kaikilla kielen tasoilla luonteeltaan sumearajaisia luokkia, jotka koostuvat keskenään erilaisista jäsenistä, joista toiset ovat keskeisempiä ja toiset perifeerisempiä kategorian edustajia. Luokkien keskeisimmät jäsenet, niin sanotut mallijäsenet, ovat *prototyyppisiä*, jotka ilmentävät luokan tyypillisiä piirteitä ja niiden muodostamaa kokonaisuutta (Onikki 2000: 92). Perifeerisemmät jäsenet liitetään luokkaan *perheyhtäläisyyteen* perustuen, eli siten, että kukin jäsen jakaa jonkin toisen jäsenen kanssa joitain piirteitä, jolloin kaikki jäsenet linkittyvät joko suoraan tai välillisesti toisiinsa. Kategorioiden jäsenten yhteisistä piirteistä tehdään kategorioita kuvaavia yleistyksiä, *skeemoja* (Onikki 1994: 113). Asioiden kategorisointi sumearajaisiin luokitteluihin perustuen on luonteenomaista ihmisen kognitiolle yleisestikin, eikä ole pelkästään kielen ominaisuus. Kategorisointi ja kategorioiden luonne ovat

siis yleistettävissä niin kielen kuin laajemmin kognitionkin tasolla. Hyödynnän tutkimuksessani kielen kategorisuutta jaotelllessani aineistoni lauseet tiettyihin kategorioihin, lause-tyyppeihin, ja pyrkiessäni kuvaamaan tietyn kielellisen kategorian, transitiivilauseiden, ominaisuuksia. Käytän laajalti prototyypin käsitettä jonkin kategorian tyypillisimmästä edustajasta. (Evans & Green 2006: 27–28, 40–41; Jaakola 2012: 539; Lakoff 1990: 40–43; Onikki 2000: 92–93; Onikki-Rantajääskö 2010:47.)

Kieli on näkökulmaista. Erilaisissa tilanteissa ihmisen huomio kiinnittyy joihinkin kunkin tilanteen kannalta keskeisiin asioihin muiden asioiden jäädessä taustalle. Tämä ihmiskognition yleinen ominaisuus, kyky kiinnittää huomiota tiettyihin kohteisiin ja siirtää huomiota kohteesta toiseen, näkyy myös kielessä ja kielen rakenteissa. Puhutaan *kuvio/tausta-jaosta*³, jossa kuvio on jotain, joka nousee kohosteiseksi taustaan nähden: äkillinen ääni hiljaisuudessa tai lapsi juoksentelemassa muutoin tyhjällä pihalla. Sama asiointila voidaan kuvata monin eri tavoin riippuen siitä, mikä kulloinkin nostetaan kohosteiseksi ja mikä jätetään taustalle. Tiedyt entiteetin ominaisuudet, kuten elollisuus ja liike sekä selvärajaisuus, tarkkuus ja staattisuus suhteessa taustaan (Jaakola 2012: 542), tekevät entiteetistä todennäköisesti kohosteisen, mutta viime kädessä kyse on siitä, mistä näkökulmasta tilannetta tarkastellaan. Näkökulmaisuus on kielen ominaisuus, ja jokainen kielellinen ilmaus ja syntaktinen rakenne kuvaa tarkoitettua ja asiointilaa jostakin näkökulmasta – muotoero tarkoittaa myös merkityseroa. (Langacker 1987: 120–122 & 2008: 58.)

In viewing a scene, what we actually see depends on how closely we examine it, what we choose to look at, which elements we pay most attention to, and where we view it from (Langacker 2008: 55).

Näkökulmaisuutta voidaan eritellä tarkemmin tarkastelemalla piirteitä, joiden suhteen kielenkäyttäjä tekee valintoja kieltä käyttäessään. Näitä piirteitä voidaan kutsua *konstruoinnin ulottuvuuksiksi*, joiksi Langacker (2008) nimeää *spesifisyyden*, *fokusoinnin*, *prominenssin* ja *perspektiivin*. Oman tutkimukseni kannalta relevantiksi näistä nousee spesifisyys eli yksinkertaistetusti se, kuinka tarkka tai abstrakti jokin ilmaus tai asiointilan kuvaus on. Tarkastelen analyysissäni aineistoni transitiivilauseiden spesifisyyttä muun muassa siitä näkökulmasta, spesifioidaanko lausekkeiden edussanoja erillisillä määritteillä. Tarkastelen myös sitä, kuinka paljon asiointilojen kuvaukseen, kuvioon, nostetaan taustasta asioita,

³ Jako kuvioon ja taustaan toteutuu myös predikaatitasolla, tällöin puhutaan *hahmosta* ja *kehyksestä*: predikaatio ”osoittaa” jostakin kehyksestä jonkin osan tai osarakenteen. Siten esimerkiksi *torstai* osoittaa ajanjaksoa viikonpäivien muodostamassa kehyksessä, ja *enon* kehyksenä on sukulaisuussuhteen yhdistämiä yksilöitä (esim. Leino 1993: 51–52).

jotka eivät olisi lauseen esittämän prosessin kuvaamiseksi välttämätöntä – siis spesifioidaanko asiaintilojen kuvauksia esimerkiksi ajan- ja paikanilmauksilla. (Jaakola 2012: 540; Langacker 2008: 55.)

4.1 Skeema

Kognitiivinen kielioppi, ja kognitiivinen kielentutkimus laajemminkin, operoi eri kokoisilla ja muotoisilla kielen yksiköillä, ja kielioppi nähdään konventionaalisten kielellisten yksikköjen järjestäytyneenä luettelona. *Yksikkö* on puhujan täysin hallitsema rakenne, valmiiksi pakattu kokonaisuus, esimerkiksi äänne, sana tai idiomi, jonka käyttö on automaattista eikä edellytä puhujalta yksikön sisäisen rakenteen huomioimista. Kielellinen yksikkö on enemmän kuin osiensa summa, esimerkkinä muun muassa suomen kielessä yksikön asemassa olevat ilmaukset *heittää huulta* ja *potkaista tyhjää*. Kielelliset yksiköt jakaantuvat kolmeen ryhmään: fonologisiin, semanttisiin ja kahden edellisen yhdistelmiin, symbolisiin yksiköihin. Esimerkiksi idiomi *potkaista tyhjää* on symbolinen yksikkö, jossa fonologinen yksikkö⁴ [[p][o][t][k][a][i][s][t][a] [t][y][h][j][ä][ä]] yhdistyy semanttiseen yksikköön [KUOLLA]. (Langacker 1987: 56–57; Leino 1993: 61–63.)

Skematisointi, tietynlainen yleistäminen, on ominaista ihmisen kognitiolle (Langacker 2008: 56), ja kielelliset yksiköt järjestäytyvät erilaisiin hierarkkisiin kategorioihin, joissa niiden yhteisistä aineksista tehdään yleistyksiä, *skeemoja*⁵. Myös skeemat ovat konventionaalisen kielellisen yksikön asemassa⁶. Skeemat ovat kognitiivisen kieliopin vastineita muiden kielioppien säännöille, ja niiden ”avulla kuvataan fonologisen ilmausosan yleistyksyet, kieliopillisen rakenteen yleistyksyet fonologisen ja semanttisen kuvauksen yhdistelminä sekä merkitysrakenteet” (Onikki 1994: 113), siis kategorioiden jäsenten jakamat muoto- ja merkityspiirteet ja -rakenteet. Skeemat jakautuvat tyypillisesti muoto- ja rakenneskeemoihin. Esimerkiksi suomen kielen substantiivin merkitysskeema on abstraktisimmillaan [OLIO] ja rakenneskeemaan puolestaan kuuluu tieto siitä, että substantiiviin voi liittyä monikon tunnus, sijapäätte ja possessiivisuffiksi (mp). Nesessiivirakenteen skeemaan puolestaan kuuluu merkitys [X:N TÄYTYY TEHDÄ/ON TEHTÄVÄ] ja rakenne voidaan

⁴ Fonologinen yksikkö [[p][o][t][k][a][i][s][t][a] [t][y][h][j][ä][ä]] koostuu edelleen fonologisista yksiköistä [p], [o], [t] jne.

⁵ Käytän skeeman käsitettä siten, kuin se on Langackerin kognitiivisessa kieliopissa (1987) esitetty.

⁶ Yksikön ja skeeman erosta: kaikki kielelliset ilmaukset toteuttavat jotakin skeemaa, mutta kaikki kielelliset ilmaukset eivät ole konventionaalistuneita, eivätkä siten saa yksikön statusta.

kuvata skeemalla [genetiivi-NP + nesessiiviverbi + A-infinitiivi/VA-partisiippi]. (Langacker 1987: 74–75, 2008: 56–57; Leino 1993: 64–65; Onikki 1994: 113–114.)

Ilmaukset voivat toteuttaa samanaikaisesti useita skeemoja. Tiina Onikki (1994: 113–114) esittää tästä esimerkkinä ilmauksen *ällistyks+i+ssä+än*, joka on abstraktin substantiivin rakenneskeeman [SUBSTANTIIVI (+ monikon tunnus + sijapäätte + possessiivisuffiksi)] toteuma. Samalla se rinnastuu fonologisesti ja semanttisesti läheisiin ilmauksiin *hämmästyksissään* ja *ihmetyksissään*, jolloin kaikille voidaan esittää yhteinen alaskema, esim. [VERBIVARTALO-yksissään], josta taas voidaan osoittaa -Us : -Ukse- -johtimen alaskema. Yhä edelleen omina skeemoinaan voidaan pitää kiteytyneiden paikallissijailmausten skeemaa, jonka alaskemoja ovat substantiivivartalo ((*olla*) *kalassa/kalalla*), monikon ja possessiivisuffiksin sisältävät ilmaukset ((*olla*) *jaloillaan*, *häpeissään*) sekä sisäsijailmaukset ((*olla*) *pystyssä*). Yksi ilmaus voi siis toteuttaa useampien skeemojen yhdistelmää, ja samanaikaisten, päällekkäisten skeemojen synnyttämä skeemaverkko on monimutkainen. Skeemat alaskemoineen eivät siis välttämättä muodosta tarkan hierarkkista kokonaisuutta, vaan yksiköt voivat kytkeytyä verkossa useisiin haarautuviin hierarkioihin ja eri abstraktiotasoihin. (Langacker 1987: 74–75; Onikki 1994: 113–114.)

Skeemat ovat siis spesifisyysasteeltaan erilaisia muodon ja merkityksen vakiintuneita yhtymiä, joita ovat esimerkiksi morfeemit, sanat ja idiomit, mutta myös abstraktimmat vakiintuneet rakenteet, kuten lausetyypit. Tässä tutkimuksessa sovelletaan skeeman käsitettä nimenomaan lausetyyppeihin; kukin lausetyyppi on skeema, jolla on tietty prototyyppinen rakenne. Lausetyyppien tulkintaa skeemoiksi puoltaa yleistettävyyden sitoumus, jonka mukaan eritasoisia kielenilmiöitä morfologiasta tekstien tasolle voidaan kuvata samoin periaattein ja välinein. Näin ollen myös laajempia kielenyksiköitä, kuten tekstejä ja jopa tekstilajeja, joilla on suhteellisen vakioiva muoto ja funktio, voitaisiin tarkastella skeemoina. (Jaakola 2012: 539.)

Transitiivilauseella on oma prototyyppinen rakenneskeemansa, S+V+O, mutta käytännössä sen skeeman toteutumukset voivat varioida melko vapaasti. Tarkastelen analyysissäni sitä, millaisia erilaisia rakenneskeemoja aineistoni transitiivilauseista voidaan osoittaa ja minkälaista skeemojen variaatio kunakin tarkastelu vuonna on. Lausetyyppien jakaumaa tarkastellessani kuvaan lausetyyppien tasolla skeemojen käytössä tapahtuvia muutoksia ja transitiivilauseita tarkastellessani osoitan tietyn lausetyypin sisäistä rakennevariaatiota.

4.2 Skemaattisuus

Kielelliset ilmaukset toteuttavat skeemoja eri tarkkuudella: prototyypiset jäsenet vastaavat täysin skeeman rakennetta, vähemmän prototyypiset toteutumat poikkeavat skeemasta joiltain osin. Skeeman ja sen toteutuman välistä suhdetta kutsutaan *skemaattisuudeksi* (Langacker 1987: 492). Puhujan käyttämä ilmaus on tavoiterakenne, johon olemassa oleva skeema vertautuu. Tavoiterakenne voi vastata täysin skeeman kuvaamaa yleistystä, jolloin skemaattisuus skeeman ja toteutuman välillä on täydellistä. Jos toteutuman yksityiskohdat sopivat skeemaan vain osittain, on skemaattisuus osittaista. (Onikki 1994: 114–115.)

Skemaattisuudella viitataan kognitiivisessa kieliopissa myös spesifisyysasteeseen (Langacker 1987: 492). Tutkimuksessani käytänkin skemaattisuuden käsitettä ensisijaisesti kuvaamaan ilmauksen tai käsitteen spesifisyyttä skemaattinen–spesifi-asteikolla. Skemaattisuutta voidaan tarkastella monista eri näkökulmista, ja jokin ilmaus voi olla eri tavoin skemaattinen tai spesifi suhteessa muihin ilmauksiin. Täysin täsmällisiä kielellisiä ilmauksia harvoin on, mutta ilmausten skemaattisuusaste vaihtelee (Leino 1993: 52). Erilaiset kielelliset kategoriat ja skeemat hahmottuvat usein hierarkkisinä jatkumoina, jolloin kokonaista kategoriaa kuvaava abstrakti skeema on maksimaalisen skemaattinen yksikkö ja skeeman toteutumat liikkuvat asteikolla siten, että mitä alemmas hierarkiatasolla mennään, sitä spesifimmästä yksiköstä on kyse. Kategorian (esimerkiksi substantiivit) sisällä käsitteet (skeeman toteutumat) voidaan siis jakaa ylä- ja alatason käsitteisiin siten, että ylemmän tason käsite on aina alemman tason käsitettä skemaattisempi; esim. yläkäsite *eläin* > alakäsite *koira*. Kategoriassa voidaan liikkua yhä alemmille tasoille siten, että käsitteen *koira* alakäsite on esimerkiksi *noutaja* ja *noutajaa* spesifimpi alakäsite puolestaan vaikka *labradorinnoutaja*. Asteikolla voidaan toki liikkua myös toiseen suuntaan, eli *eläimen* yläkäsite voisi olla esimerkiksi *elollinen olento*, kunnes tullaan skemaattisimmalle tasolle *substantiivi*. Spesifisyys suhteessa skeemaan ja muihin skeeman toteutumiin muuttuu siis sen mukaan, millä tasolla liikutaan. (Langacker 2008: 55–56.)

Tässä tutkimuksessa keskityn kielen rakenteiden tarkasteluun ja joudun jättämään semantiikan lähes kokonaan tarkastelun ulkopuolelle. Transitiviilauseiden skemaattisuutta olisi kuitenkin mahdollista tutkia tarkastelemalla sitä, minkä tason käsitteitä kirjoittaja käyttää ja nouseeko hän kenties ajan kuluessa kerronnassaan ylemmälle abstraktiotasolle, jolloin skemaattisuuden voisi ajatella kasvavan.

Toinen näkökulma skemaattisuuteen on se, että saman niin sanotun käsitetason (edellä esimerkiksi ”koira-taso”) käsitteitä itsessään voidaan spesifioida antamalla niille määrit-

teitä, esim. *musta koira*, jolloin spesifisyys suhteessa *koiraan* ei synny eri abstraktiotasolle siirtymisestä, vaan tarkoitteen ikään kuin moniulotteisemmasta kuvauksesta. Tätä näkökulmaa soveltaen arvioin transitiivilauseiden skemaattisuutta siten, että lause, jossa substantiivilausekkeen edussana saa määritteen, on määritteettömän lausekkeen sisältävää lausetta spesifimpi. Näin ollen lause *minä potkin palloa* on lausetta *minä potkin punaista palloa* skemaattisempi.

Yksittäisiä käsitteitä tai tarkoitteita laajemmin ajatusta voidaan soveltaa asiaintilojen kuvauksen skemaattisuuteen: kuinka tarkasti ja yksityiskohtaisesti puhuja havainnoi asiaintiloja – kuinka paljon tai vähän, spesifisti tai skemaattisesti asiaintiloja kuvataan esimerkiksi lausetasolla. Tällöin kyse ei ole niinkään yksittäisten sanojen skemaattisuudesta kuin siitä, mitä kaikkia asiaintilan puolia kuvataan; *poika potkii palloa* : *poika potkii palloa pihalla* : *poika potkii palloa pihalla kaverinsa kanssa*. Lausekkeiden määrä eli se, kuinka monta entiteettiä asiaintilankuvaukseen otetaan mukaan voi antaa osviittaa lauseen spesifisyysasteesta: lauseessa [*poika*] *potkii* [*palloa*] on verbin lisäksi kaksi lausekettä, kun taas [*poika*] *potkii* [*palloa*] [*pihalla*] [*kaverinsa kanssa*] lausekkeita on neljä. Ainakin tämän perusteella voidaan todeta nelilausekkeisen lauseen olevan kaksilausekkeista lausetta spesifimpi. Arvioin analyysissäni transitiivilauseita sillä periaatteella, että lause on sitä spesifimpi, mitä useampi lauseke siinä on. Lausekkeiden määrän lisäksi skemaattisuutta voidaan tarkastella myös lausekkeiden funktion eli niiden edustamien lauseenjäsenten kautta: subjektin, objektin ja verbin sisältävä transitiivilause (*poika potkii palloa*) on subjektin, objektin ja verbin lisäksi adverbiaalin sisältävää transitiivilausetta (*poika potkii palloa pihalla*) skemaattisempi, sillä siinä kuvaukseen ei oteta mukaan kontekstittietoja. Omassa analyysissäni adverbiaaliton transitiivilause on ikään kuin neutraali ja adverbiaalillinen lause on aina adverbiaalitonta spesifimpi.

Lauseen skemaattisuutta voidaan siis analysoida ottamalla huomioon yksittäisten sanojen skemaattisuus, eli se, käytetäänkö kategorioiden ylä- vai alakäsitteitä, tarkastelemalla, saavatko sanat määritteitä sekä arvioimalla sitä, kuinka paljon kontekstittietoja asiaintilan kuvauksessa kerrotaan. Aivan yksinkertaista etenkin keskenään eri tavoin spesifioitujen ilmauksien skemaattisuuden arviointi ja vertailu ei ole, sillä esimerkiksi se, onko *punainen auto Volvoa* spesifimpi ilmaus, on varmasti täysin tilannekohtaista.

5 Metodit, rajaukset ja valinnat

Tässä luvussa esittelen tutkimusmenetelmäni ja kerron hieman siitä, millaisia rajoituksia ja metodisia valintoja olen tutkimuksessani tehnyt. Keskeisintä analyysini kannalta on lauseen, lausetyyppien ja lausekkeiden määrittely ja niiden käsittelyn kuvaus sekä se, millaisia teoreettisia valintoja olen tehnyt tilanteissa, joissa mahdollisia menettelytapoja olisi ollut useita.

5.1 Tutkimusmenetelmät

Käytän tutkimuksessani sekä kvalitatiivisia että kvantitatiivisia tutkimusmenetelmiä. Tutkimukseni perustuu perusteelliseen, koko aineiston kattavaan syntaktiseen analyysiin, jonka perusteella jaan aineistoni lauseet lausetyyppeihin. Syvennän syntaktista analyysiä transitiivilauseiden osalta lauseketason analyysiin, jonka avulla kuvaan sekä transitiivilauseiden varioivia lauserakenteita että yksittäisten lausekkeiden ominaisuuksia. Keskiöön nousevat siis lauseet, lausekkeet ja lauseenjäsenet. Aineiston laadullisen analyysin lisäksi kuvaan aineistossa tapahtuvia muutoksia, joiden tavoittamiseksi teen syntaktisesti analysoidusta aineistosta määrällisiä tilastoja.

5.2 Mikä on lause?

Analyysini keskiössä ovat kielen lausetason ilmiöt: lausetyyppi, lauseke ja lauseenjäsenet. Aina lauseen määrittelemisen ei kuitenkaan ole aivan yksinkertaista, varsinkaan jos kyseessä on puhuttu tai puheenomainen kieli. Tutkimusaineistoni edustaa kirjoitettua kieltä, mutta lähestyy muodoltaan paikoin puhuttua kieltä, minkä vuoksi esimerkiksi lauserakenteet ovat ajoittain niin sanotusti epätäydellisiä tai puutteellisia. Toisinaan puuttuvat niin isot alkukirjaimet kuin pisteetkin, toisinaan puuttuu lauseen kenties tunnusomaisin piirre finiittiverbi. Lähdän kuitenkin liikkeelle siitä, että lause on siellä, missä on finiittiverbi⁷.

Voidaan sanoa, että pääsääntöisesti aineistossani finiittiverbit ovat paikoillaan, mutta toisinaan on ollut nojattava omaan tulkintaan siitä, missä milloinkin voi nähdä implisiittisen finiittiverbin ja missä esimerkiksi ellipsin. Aineistoa jäsentäessäni olen lisännyt puuttuvat verbit sinne, missä ne luontevasti sisältyvät verbittömänkin ilmauksen merkitykseen.

⁷ Lauseen tuntomerkinä pidetään yleisesti finiittiverbiä: mm. ISK § 864–864; Vilkuna 2000: 14; Hakulinen – Karlsson 1995: 64.

Esimerkeissä 2–4 kirjoittaja on käyttänyt verbittömiä ilmauksia, joihin olla-verbi kuitenkin kiistatta sisältyy. Esimerkkien perään on sulkeisiin merkitty vuosi, jolta esimerkki on. Aineistoon kuulumaton aines on merkitty hakasulkuihin.

- 2) Heikillä [on] Irene niminen morsio (1985)
- 3) joukossa [on] 2 Suomalaista (2000)
- 4) [on] aurinkoista mutta kylmää tänään (2012)

Edeltävien esimerkkien tavoin ilmipanematon finiittiverbi on aineistossa tyypillisesti eksistentiaali- tai tilalauseen olla-verbi.⁸ Myös ellipsisitapauksissa verbi hahmottuu vaivatta osaksi kokonaisuutta:

- 5) Heino on saanut latoon makuusopen valmiiksi, ja Erno [on saanut] saunaansa katon. (1985)
- 6) Ruohon leikkaus niilo arveli 12x ja minä [arvelin] 10x (2000)

Tässä tutkimuksessa olen määritellyt lauseen siis niin, että lähtökohtaisesti lause sisältää yhden finiittiverbin, mutta jos eksplisiittistä finiittiverbiä ei ole, voidaan se nähdä siellä, missä se sisältyy ilmauksen merkitykseen tai on luotettavasti johdettavissa edeltävästä tai seuraavasta lauseesta. Oman tutkimukseni kannalta ei ole niinkään kriittistä se, tulkitsenko implisiittisen verbilekseemin oikein, vaan se, että tunnistan ja määrittelen oikein merkitys- ja rakenneyksikön, josta verbi puuttuu. Jos finiittiverbiä ei ole, eikä se luontevasti sisälly ilmauksen merkitykseen tai ole tunnistettavissa ellipsisiksi, en luokittele ilmausta lauseeksi ja jätän sen tarkastelun ja laskelmien ulkopuolelle.

Lauseeksi määrittelemiäni kielenyksiköitä on aineistossani yhteensä 518 kappaletta: vuoden 1985 aineistossa on 170 lausetta, vuoden 2000 aineistossa 186 lausetta ja vuoden 2012 aineistossa 162 lausetta. Olen jättänyt näiden ulkopuolelle merkintöjen alussa olevat päiväysmerkinnät, jotka sisältävät päivämäärän ja mahdollisesti viikonpäivän, esim. *16.5.85*, *2.6.00 perjantai* ja *tiistai 26 pvä kesäkuuta* – lausemuotoon kirjoitetut, kuten *On sunnuntai tänään*, olen kuitenkin ottanut mukaan. Vuoden 2012 aineistossa on joitain epä-

⁸ Tilalauseiden verbittömyyden taustalla voi olla se, että sää on mahdollista todeta pelkällä substantiivilla. Fragmenttilauseet ovat tyypillisiä säätiedotuskielelle. (Onikki-Rantajääskö 2002: 124; säätiedotuskielestä laajemmin ks. Harmanen 1998.)

selviä kohtia, jotka olen laskenut lauseiksi, vaikka tarkka tulkinta osoittautuukin mahdottomaksi. Tällaisia kohtia ovat esimerkiksi:

7) Soitin --- pariskunta siellä pi??? kesä siiv ou -----a.

8) Kirjoit----- pian--- Elokuulle

Myös päiväkirjan lukemista ohjaavat tekstit, kuten *käännä ja jatkuu*, sekä kirjoittajan itsekorjaukset (*taisinpa äsken kirjoittaa väärään -----vaan ensin elokuun 15 pv*) olen jättänyt niin laskelmien kuin tarkastelunkin ulkopuolelle. Ulkopuolelle jätetystä aineksesta suurin osa on päiväysmerkintöjä, joita kunakin vuonna on kymmenkunta. Lukemista ohjaavia tekstejä on muutamia, samoin itsekorjauksia. Vuoden 2012 aineistossa on lisäksi joitain yksittäisiä irrallisia epäselviä sanoja. Karkeasti arvioiden tarkastelun ulkopuolelle jäävää materiaalia on aineistossa 50–100 sanaa.⁹

5.3 Lausetyypit

Käytän tutkimuksessani ISK:n syntaktisia, rakenteellisesti tyypiteltyjä lausetyyppejä, jotka jaetaan monikäyttöisiin lausetyyppeihin: transitiivi-, intransitiivi- ja kopulalause sekä erikoislausetyyppeihin: eksistentiaali-, omistus-, ilmiö-, tila-, kvanttori-, tulos- ja tunnekausatiivilause sekä eräät genetiivialkuiset lausetyypit (§ 891). Lauseita voidaan jakaa erilaisiin lausetyyppeihin rakenteen lisäksi myös muilla perusteilla (ks. esim. Vilkuna 2003: 16; Hakulinen & Karlsson 1995: 91–100). Syntaktisten lausetyyppien lisäksi ISK:ssa esitellään keskeisiä puhefunktioita ilmaisevat modaaliset lausetyypit, joista kullakin on tietyt morfosyntaktiset ominaispiirteensä (§ 886).

Syntaktiset lausetyypit ovat ennen kaikkea rakenneskeemoja, sillä esimerkiksi transitiivi- ja intransitiivilauseiden erottaminen saattaa toisinaan tuntua merkityksen näkökulmasta hieman keinotekoiselta; vertaa esimerkiksi lauseita *Kalle rakastaa Tuulaa* (transitiivilause) ja *Kalle rakastui Tuulaan* (intransitiivilause). Ensimmäisessä *Tuulaa* on muotonsa perusteella objekti, mutta jälkimmäisessä *Tuulaan* on puolestaan adverbialli – verbin merkityskin toki muuttuu, mutta Tuulan rooli tilanteissa pysyy melko samana. Toisaalta kuitenkin esimerkiksi tilalauseen ja omistuslauseen ero voi olla ensisijaisesti merkitykseen

⁹ Tähän ei ole laskettu mukaan ainesta, joka litteraatissa on merkitty kokonaan epäselväksi eikä sisällä mitään tunnistettavaa kielenainesta. Tällaista täysin epäselvää ainesta on aineistossa ainoastaan vuonna 2012, ja sen määrää on vaikea arvioida pelkkien litteraattien perusteella.

perustuva: *minulla on kuuma* (tilalause), *minulla on kirja* (omistuslause). (Hakulinen & Karlsson 1995: 93–94)

Erot eri lausetyyppien välillä eivät ole aina kovin selkeitä, ja yhdellä lauseella voi olla useampien lausetyyppien ominaisuuksia samanaikaisesti. Lauseet eivät läheskään aina noudattele lausetyypille prototyypistä skeemaa, vaan skeemojen ja toteutumien välisen suhteen skemaattisuus vaihtelee. Raja esimerkiksi eksistentiaalilauseen ja kopulalauseen välillä voi olla hyvinkin häilyvä, samoin eksistentiaalilauseen ja sen alatyypeiksi luokiteltujen ilmiö-, tila- ja omistuslauseiden erottaminen toisistaan voi olla paikoin hankalaa. Ei varmaan ole olemassa yhtä oikeaa tapaa luokitella aineistoni lauseita lausetyyppisiin, mutta tärkeintä lienee johdonmukaisuus ja läpi aineiston kulkevat yhteneväiset luokitteluperiaatteet. Ensisijaisena luokitteluperiaatteena pidän muotoa (esim. verbikongruenssi), mutta erikoislausetyyppien ollessa ”selvemmin tiettyihin merkityksiin vakiintuneita konstruktioita” (ISK § 891) on luokittelun oltava myös tietyssä määrin merkityslähtöistä.

Esimerkki 9 on eksistentiaalilauseeksi luokittelemani lause, jossa on eksistentiaalilauseelle tyypillinen sanajärjestys ADV+V+S, mutta verbi kongruoi subjektin kanssa. Lauseen voisi tulkita myös kopulalauseeksi.

9) Ruotsin ja Suomen puolella ovat pelastusmiehistöt hälytysvalmiudessa. (1985)

Esimerkit 10 ja 11 olen luokitellut eksistentiaalilauseen rakenteesta huolimatta tilalauseiksi sen vuoksi, että ne kuvaavat säätilaa.

10) auringon puolella mittarissa [on] + 20 C' (1985)

11) Ulkona [on] + 13C' (2000)

Lausetyypeistä lähemmin tarkastelen transitiivilauseita, ja valitsin transitiivilauseet analysoitavaksi useastakin syystä. Ensinnäkin niitä on aineistossa niin iso määrä, että niiden ominaisuuksia on mahdollista vertailla, kun taas esimerkiksi eksistentiaalilauseiden tai muiden erikoislausetyyppien määrä ei riittäisi syntaktisten muutosten tarkasteluun. Toiseksi transitiivilause on lausetyyppinä luotettavasti tunnistettavissa – on olemassa selkeä transitiivilauseen skeema. Lisäksi transitiivilauseet yhdessä intransitiivilauseiden kanssa ovat kautta linjan aineiston frekventeimpiä lausetyyppejä, joiden suhteellinen osuus pysyy melko vakiona. Näennäisesti – tai ainakin määrällisesti – suhteellisen muuttumattomana pysy-

vien transitiivilauseiden kanssa pääsen pureutumaan niihin muutoksiin, jotka muilta aineisto-
tutkineilta on mahdollisesti jäänyt huomiotta.

5.4 Lausekkeet

Lausekkeita analysoitaessa on luonnollisesti otettava kantaa siihen, mikä on lauseke. Lausekkeiden määriä tarkasteltaessa taas on pohdittava sitä, milloin jokin ilmaus muodostaa yhden lausekkeen, milloin kyse on useammasta lausekkeesta. Lauseke määritellään yhtenäiseksi rakenteeksi, jonka osia sitoo sisäinen koheesio ja joka liikkuu lauseessa yleensä yhtenä kokonaisuutena (ISK § 439; Hakulinen & Karlsson 1995: 107; Vilkuna 2000: 35). Lauseke voi muodostua myös kahdesta tai useammasta keskenään rinnasteisesta lausekkeesta (ISK § 439), kuten lauseessa *ostin* *[[punaiset housut]_{NP} ja [valkoisen paidan]_{NP}]_{NP}, jolloin lausekkeita laskiessa on päätettävä, käsitteleekö tämänkaltaista rakennetta yhtenä vai kahtena lausekkeena. Olen päättänyt tarkastella rinnasteisia lausekkeita erillisinä lausekkeina, sillä näin lausekkeiden määrä kuvaa paremmin sitä, minkälaisia kokonaisuuksia asiointiloista konstruoidaan ja kuinka monta asiaa kirjoittaja tuo yhteen lauseeseen – kuinka moneen erilliseen entiteettiin kirjoittaja siis kiinnittää huomiota. Lausekkeita on mahdollista analysoida myös niin kutsutuun puukuvaimin hierarkkisesti niin, että NP *[punaiset housut]* koostuu adjektiivilausekkeesta *[punaiset]* ja substantiivista *housut* ja adjektiivilauseke edelleen adjektiivista *punaiset* (ks. esim. Hakulinen & Karlsson 1995). Omassa analyysissäni pitäydyn kuitenkin ylätasen tarkastelussa siten, etten erota esimerkiksi substantiivilausekkeiden sisältämiä adjektiivimääreitä omiksi lausekkeikseen, vaan käsittelem niitä osana substantiivilausekkeita. Esimerkistä 12 näkyy, miten olen käsitellyt substantiivien määritteitä (a) sekä keskenään rinnasteisia substantiivilausekkeita (b). Lauseen verbi on alleviivattu ja lausekkeet on ympäröity hakasuluin.*

12)

- a. [Viimeksi käydessä]_{ImpP} saatiin [2 kg lahna]_{NP} [1 kg säyne]_{NP} ja [2 kg hauki]_{NP} (2000)
- b. Ostimme [Mansikoita]_{NP} [Perunoita]_{NP} (2012)

Olen päättänyt tarkastella myös esimerkiksi infinitiivilausekkeita niin sanotulla ylimmällä hierarkiatasolla, jolloin lauseke saattaa jäädä verrattain jäsentelemättömäksi

kokonaisuudeksi. Infinitiivirakenteet ja -lausekkeet poikkeavat kuitenkin merkittävästi muista lausekkeista, eikä tämän tutkimuksen kannalta ole relevanttia syventää infinitiivilausekkeiden tarkastelua pintatasoa syvemmmälle. Esimerkki 13 osoittaa, kuinka olen laske-
nut infinitiivin sisältävät rakenteet yhdeksi infinitiivilausekkeeksi (InfP) kiinnittämättä huomiota infinitiivi-ilmauksen sisäiseen rakenteeseen.

13)

- a. ajateltiin [**käydä mennessä Mannisen Tellervon luona**]_{InfP} (2000)
- b. [alun perin]_{AdvP} lupasivat [vangitsijat]_{NP} [**surmata yhden panttivangin tunnissa**]_{InfP} (1985)

Lausekeanalyysiin vaikuttavat myös erilaisiin moniosaisiin verbeihin liittyvät tulkin-
nat. Erityisesti infinitiivien kohdalla on ollut toisinaan vaikeaa tehdä selkeää eroa siihen,
milloin kyseessä on verbiketju ja milloin infiniittinen muoto toimii itsenäisenä lauseen-
jäsenenä. Olen pyrkinyt analysoimaan infinitiivitapaukset siten, kuin ne ISK:ssa (esim. §
492–550) on esitetty: tietyt verbit muodostavat infinitiivin kanssa verbiketjun ja itsenäisis-
tä infinitiiveistä A-infinitiivit toimivat objekteina ja MA-infinitiivit adverbiaaleina. Olen
kuitenkin poikennut tästä tulkinnasta muutamassa kohdassa ja tulkinnut MA-infinitiivit
osaksi verbiketjua tapauksissa, joissa adverbiaalitulkinna olisi johtanut siihen, että lause on
objektiton ja siten intransitiivinen, mikä ei mielestäni vastaa lauseen kuvaamaa asiointilaa.
Esimerkeissä 14–17 a kuvaa sitä, miten nyt olen analysoinut lauseet, ja b kuvaa vaihtoehtoi-
sta analysointitapaa.¹⁰ Kunkin lauseenjäsenen yläpuolelle on merkitty lauseenjäsenen
syntaktinen funktio siten, että V=verbi, S=subjekti, O=objekti ja ADV=adverbiaali.

14)

- a. ^V käyn [^{ADV} mennessä] ^V leikkauttamassa [^O tukkani] (2000)
- b. ^V käyn [^{ADV} mennessä] [^{ADV} leikkauttamassa tukkani]

¹⁰ Huomionarvoista on se, että esimerkeissä toistuu kolme kertaa käydä-verbi ja kerran sen kanssa melko läheinen lähteä-verbi.

15)

a. [Lauantaina] ^{ADV} **kävimme** ^V [Maaninkassa] ^{ADV} **katsomassa** ^V [teatteri esityksen Jät-
kän uni] (2000) ^O

b. [Lauantaina] ^{ADV} **kävimme** ^V [Maaninkassa] ^{ADV} **[katsomassa teatteri esityksen
Jätkän uni]** ^{ADV}

16)

a. [Niilo] ^S **läksi** ^V [Sivurinteelle] ^{ADV} [metsiä] ^O **katselemaan** ^V (2000)

b. [Niilo] ^S **läksi** ^V [Sivurinteelle] ^{ADV} **[metsiä katselemaan]** ^{ADV}

17)

a. [Timosen Tuure] ^S **on käynyt** ^V [tänään] ^{ADV} [pellot] ^O **hankmoamassa** ^V (1985)

b. [Timosen Tuure] ^S **on käynyt** ^V [tänään] ^{ADV} **[pellot hankmoamassa]** ^{ADV}

ISK:ssa verbi-idiomit katsotaan moniosaisiksi verbeiksi (predikaateiksi¹¹), ja esimerkiksi *saada selvää* tulkitaan tällaiseksi idiomaattiseksi ilmaukseksi (ISK § 454). Aineistosani tämä idiomi ja sen muunneltua esiintyvät molemmat kerran vuonna 2012: lauseessa *Minä koetan saada sotkuistani selvää* ja lauseessa *jos saa selvän*. Ensimmäisessä idiomi on osa objektina toimivaa infinitiivilauseketta, joita en sen syvällisemmin tässä tutkimuksessa analysoi (ks. selitys edellä). Jälkimmäisessä ilmauksen muoto ei vastaa täysin sitä, mikä se idiomissa on – siksi kutsun sitä idiomin muunnelmaksi – ja sen vuoksi analysoin sen idiomin sijaan verbiksi ja objektiksi. Analyysissäni *jos saa selvän* on siis transitiiivilause, mutta vaihtoehtoinen tulkinta intransitiiviseksi olisi myös mahdollinen.

¹¹ ISK käyttää termiä *predikaatti* finiittiverbin lauseenjäsentehtävästä (ISK 'predikaatti'), mutta kognitiivisessa kieliopissa *predikaatilla* on hieman eri merkitys (ks. esim. Leino 1993: 73), minkä vuoksi käytän itse finiittiverbin lauseenjäsentehtävästä yksinkertaisesti nimitystä *verbi*.

6 Skeemoissa ja skemaattisuudessa tapahtuvat muutokset

Tässä luvussa analysoin aineistoni skeemoissa ja skemaattisuudessa tapahtuvia muutoksia. Aloitan tarkastelemalla lausetyyppien jakaumaa, minkä jälkeen siirryn arvioimaan transitiivilauseiden skemaattisuutta tutkimalla lauseiden sisältämiä lausekkeita määrän, funktion ja määritteiden näkökulmasta. Lopuksi tarkastelen sitä, millaisia erilaisia transitiivilauseen skeemoja aineistossa on ja millaista erilaisten rakenteiden käyttö on eri vuosina.

6.1 Lausetyyppien jakauma

Tarkastelen nyt hieman lausetyyppien jakaumaa ja suhteellisia osuuksia eri vuosina (Taulukko 3). Pysin huomioimaan ja esittelemään selkeät trendit, mutta koska en voi tämän tutkimuksen puitteissa paneutua kaikkiin lausetyyppihin, pidän tämän lausetyyppikatsauksen karkeana ja keskityn myöhemmin tarkemmin yhteen lausetyyppiin, transitiivilauseisiin. Seuraavan sivun taulukossa 3 esitetään eri lausetyyppien määrät ja suhteelliset osuudet tarkasteluvuosina. Kaksi kysymysmerkkiä kuvaavat tapauksia, joissa lauseen lausetyypin määrittäminen on mahdotonta¹². Lisäksi taulukkoon on merkitty sekä monikäyttöisten lausetyyppien yhteenlaskettu määrä ja suhteellinen osuus että eksistentiaalisten lauseiden eli e-lauseiden (eksistentiaali-, omistus-, ilmiö- ja tilalauseet) yhteenlaskettu määrä ja suhteellinen osuus.

Kaikkina tarkasteluvuosina yleisimpiä lausetyyppinä ovat transitiivi- ja intransitiivilauseet, joita on yhteensä noin puolet kaikista lauseista. Vuosia 1985 ja 2012 tarkasteltaessa transitiivi- ja intransitiivilauseiden määrät ja suhteelliset osuudet pysyvät melko muuttumattomina – vuonna 2000 intransitiivilauseiden määrä vaikuttaa olevan poikkeuksellisen korkea. Kolmanneksi ja neljänneksi yleisimpiä ovat tila- ja kopulalauseet, joiden keskinäinen järjestys muuttuu vuosien saatossa. Tilalauseiden suuri määrä selittyy kirjoittajan tavalla kuvata päivittäin muun muassa säätiloja, ja asiointilojen ja henkilöiden luonnehdintoina kopulalauseillakin on ymmärrettävästi oma paikkansa päiväkirjateksteissä. On kuitenkin huomionarvoista, että kopulalauseiden määrä näyttää kasvavan melko paljon, 10,6 %:sta 18,5 %:iin, vuodesta 1985 vuoteen 2012. Myös tilalauseissa muutos on verrattain

¹² Lauseet, joiden lausetyyppi jäi epäselvien kohtien vuoksi määrittelemättä:

1. *Nyt alkaa jo yö valoisa ja kirkas silmiä* ---- 2. *Soitin ----- pariskunta siellä pi??? kesä siiv ou -----a.*

3. *Kirjoit----- pian----- Elokuulle* 4. *pian saavuta ilta ty-----* 5. *Tänään olen -----* -----
 --- --päivän kotona ----- 6. *joka pypasi yli ----- kirjoitusten* 7. *tapah - - - mitään.*

huomattava: vuonna 1985 tilalauseiden osuus on 20,6 % ja vuonna 2012 14,8 %. Myös eksistentiaalilauseiden osuudessa on havaittavissa selvä muutos, 7,6 %:sta 3,1 %:iin, jossakaan eksistentiaalilauseiden osuus ei ole varhaisemmissakaan teksteissä kovin merkittävä.

Taulukko 3. Lausetyypit vuosittain

	1985		2000		2012	
	kpl	%	kpl	%	kpl	%
TRANSITIIVI	43	25,3	40	21,5	39	24,1
INTRANSITIIVI	40	23,5	60	32,3	40	24,7
KOPULA	18	10,6	25	13,4	30	18,5
EKSISTENTIAALI	13	7,6	12	6,5	5	3,1
OMISTUS	2	1,2	3	1,6	6	3,7
ILMIÖ	9	5,3	2	1,1	4	2,5
TILA	35	20,6	36	19,4	24	14,8
KVANTTORI	7	4,1	6	3,2	3	1,9
TULOS	1	0,6	–	–	–	–
TUNNEKAUSAT.	1	0,6	1	0,5	–	–
NESESSIIVI	1	0,6	–	–	4	2,5
TULI TEHTYÄ	–	–	1	0,5	–	–
??	–	–	–	–	7	4,3
MONIKÄYTTÖISET	101	59,4	125	67,2	109	67,3
E-LAUSEET	59	34,7	53	28,5	39	24,1
YHTEENSÄ	170	100,0	186	100,0	162	100,0

Yleisesti ottaen monikäyttöisten lausetyyppien osuus kaikista lauseista on alusta lähtien merkittävä ja kasvaa ajan kuluessa e-lauseiden määrän samalla laskiessa. Muiden lausetyyppien osuus on läpi aineiston melko pieni, jopa marginaalinen. Monikäyttöiset lausetyypit ovat nimensä mukaisesti monikäyttöisiä – niitä käytetään usein – mikä kenties tekee niistä harvemmin käytettäviä erikoislausetyyppejä vakiintuneempia ja siten myös kielenkäyttäjälle helpompia rakenteita. Suhteessa monikäyttöisiin lausetyyppeihin erikoislausetyypit, erityisesti e-lauseet, voivat olla syntaktisesti vaikeampia (ei verbikongruenssia, subjektittomuutta ym.), jolloin tutkimustulokset siitä, että AT:ssa syntaksi yksinkertaistuu, olisivat linjassa lausetyypeissä tapahtuvan muutoksen kanssa. Toisaalta lausetyyppien sisällä muoto voi varioida melko paljonkin (ks. luku 6.3 transitiivilauseiden skeemoista), ja

prototyyppinen eksistentiaalilause voi olla monimutkaista transitiivilausetta huomattavasti yksinkertaisempi. Pureutumatta syvällisesti kunkin lausetyypin ja lauseiden ominaisuuksiin muutosten perustelu aineiston perusteella ei ole mahdollista. Jotta muutosten syyt voitaisiin luotettavasti tavoittaa, tulisi tarkastella kunkin lausetyypin sisäisiä skeemoja ja niissä tapahtuvia muutoksia sekä ottaa mukaan tutkimukseen myös lauseiden semanttinen taso. Pelkkä muodon tai merkityksen tarkastelu ei voi koskaan antaa täysin kattavaa kuvaa kokonaisuudesta.

6.2 Transitiivilauseiden lausekkeet ja skemaattisuus

Transitiivilauseen prototyyppi perustuu siihen, mitä kognitiivisessa kieliopissa sanotaan teon arkkityypiksi, niin kutsutuksi biljardipallomalliksi: agentti kohdistaa patienttiin energiaa, joka saa patientissa aikaan vaikutuksen, esimerkiksi liikkeen tai muutoksen (Langacker 1999: 209; Leino 2001: 23; Onikki 2000: 96). Lauseiden transitiivisuus on asteitonta ja määräytyy sen perusteella, kuinka vahvasti niissä toteutuu perinteisesti ymmärretty transitiivisuus eli tekijän toiminnan vaikutus kohteeseen (ISK § 892).

Prototyyppisen transitiivilauseen rakenne on S+V+O, jossa subjektina ja objektina toimivat substantiivilausekkeet. Verbi on dynaaminen, subjekti agenttiivinen ja lause on myönteinen ja aktuaalista tekoa kuvaava (ISK § 892). Lisäksi maksimaalisen transitiivisessä lauseessa toiminta johtaa päätepisteeseen, ja kohde, joka on selvästi yksilöity, on kokonaisuudessaan toiminnan vaikutuksen alainen (mp). Verbinä transitiivilauseessa on prototyyppisesti transitiivinen verbi, mutta myös intransitiivista verbiä voidaan joskus käyttää transitiivisesti (ISK § 891).

Seuraavaksi tarkastelen transitiivilauseiden skemaattisuutta analysoimalla niiden lausekkeita. Aloitan tarkastelemalla luvussa 6.2.1 lausekkeiden määriä. Kuvaan ensin lausekkeiden määrää transitiivilauseissa yleisesti, minkä jälkeen käsittelen aineistoni transitiivilauseiden lausekkeiden määriä ja niissä tapahtuvia muutoksia. Luvussa 6.2.2 käsittelen lausekkeiden funktioita ja tarkastelen sitä, kuinka moni transitiivilause sisältää subjekteina ja objekteina toimivien lausekkeiden lisäksi vähintään yhden adverbiaalina toimivan lausekkeen. Viimeisessä alaluvussa tutkin, saavatko transitiivilauseiden substantiivilausekkeiden edussanat määritteitä.

6.2.1 Lausekkeiden määrät

Transitiivilauseen skeemaan kuuluu siis kolme lauseenjäsentä: subjekti, verbi ja objekti. Subjektina ja objektina toimivat tyypillisesti substantiivilausekkeet eli NP:t (*noun phrase*), ja näin ollen prototyypisessä transitiivilauseessa on verbin lisäksi kaksi lauseketta. Joidenkin näkemysten mukaan on olemassa verbilauseke, mutta tässä tutkimuksessa käsitellään finiittiverbiä nykyfennistiikalle tyypillisesti lausekkeiden ulkopuolelle jäävänä yksikkönä. Subjekti ei kuitenkaan läheskään aina saa omaa lausekettaan, sillä transitiivilauseen verbi kongruoi subjektin kanssa, jolloin subjektin persoona käy ilmi kongruenssista ja subjektin tarkoite on pääteltävissä kontekstista. Niin sanottujen pakollisten lauseenjäsenten lisäksi transitiivilause voi suhteellisen vapaasti saada adverbialitäydennyksiä, jolloin lausekkeiden määrä voi nousta. Ilman subjektina toimivaa lauseketta transitiivilauseessa on siis verbi ja vähintään yksi lauseke, lausekkeiden maksimimäärää ei periaatteessa ole.

Kuten lausekkeiden määrää aineistoni transitiivilauseissa kuvaavasta taulukosta 4 (s. 34) näkyy, on myös mahdollista, että lausekkeita ei ole yhtään. Niissä tapauksissa transitiivilauseen objektina toimii toinen lause, käytännössä alisteinen sivulause. Lauseobjekti on vääjäämättä tärkeä osa transitiivilauseen merkitystä, ja jos sitä ei huomioitaisi, häviäisi lauseen transitiivisuus. Olen kuitenkin päättänyt tarkastella lauseita tässä tapauksessa rajatuina kokonaisuuksina siten, että transitiivilauseetta edustaa päälause, jonka rakenteellisesta analyysistä jätän sivulauseen pois. Seuraavassa esimerkissä (18) kohdassa a on lause, jossa ei ole yhtään lauseketta, kohdassa b lauseessa on yksi lauseke, kohdassa c kaksi lauseketta jne.

18)

a. ^v saa ^O nähdä (+ lauseobjekti: rupeaako satamaan?) (2012)

b. ^v Keitin ^O [kiisseliä] (2012)

c. ^S [Mannisen Väinö] ^v on ^O ostanut [omakotitalon] (2000)

d. ^S [Kerttu] ^v on ^{ADV} [tänään] ^v saanut ^O [tytön] (2000)

e. ^S [Niilo] ^v niitti ^{ADV} [eilen] ^{ADV} [ensikerran] ^O [heinikot] (2000)

Tarkastelemissani transitiivilauseissa lausekkeiden enimmäismäärä on neljä. Taulukossa 4 on esitetty, kuinka monta 0–4-lausekkeista lausetta kunakin vuonna on. Lisäksi lauseet on jaettu kahteen ryhmään, lausekkeita kaksi tai vähemmän ja lausekkeita kolme tai enemmän, joiden määrät ja osuudet on esitetty omina sarakkeinaan.

Taulukko 4. Lausekkeiden määrät

	1985		2000		2012	
	kpl	%	kpl	%	kpl	%
0	3	7,0	2	5,0	5	12,8
1	8	18,6	6	15,0	15	38,5
2	16	37,2	21	52,5	19	48,7
0–2	27	62,8	29	72,5	39	100,0
3	12	27,9	8	20,0	–	–
4	4	9,3	3	7,5	–	–
3–4	16	37,2	11	27,5	–	–
yht.	43	100,0	40	100,0	39	100,0

Laskelmat osoittavat lausekkeiden määrän vähenevän selvästi vuosien saatossa: vuonna 1985 liki 40 % lauseista on vähintään kolmilausekkeisia kun vuonna 2012 kolmi- ja nelilausekkeisia lauseita ei ole enää lainkaan. Tämän perusteella voidaan olettaa, että kuvattavat asiointilat yksinkertaistuvat ajan kuluessa – asiointiloissa kiinnitetään huomiota lukumäärällisesti yhä harvempiin entiteetteihin. Esimerkin 19 passiivilauseissa kohdassa a on yksi lauseke ja huomio kiinnitetään vain tapahtumaan ja objektiin. Kohdassa b on kaksi lauseketta ja ajan adverbialilla *tänään* nostetaan kuvaukseen objektin lisäksi tapahtumaaika. Kohdassa c on objektin lisäksi kaksi lauseketta ja tapahtuma-ajan (*nyt*) lisäksi adverbialilla *tähän mennessä* tarkennetaan kuvausta ja mahdollisesti implikoidaan sitä, että jatkossakin miehiä tullaan vapauttamaan. Lausekkeiden määrän lisääntyessä asiointilan kuvaus muuttuu spesifimmäksi.

19)

a. **[Mansikat]** on syöty (2012)

b. **[aitta]** siivottiin **[tänään]** (2000)

c. [Nyt] on [tähän mennessä] vapautettu [4(5) miestä] (1985)

Kahden lausekkeen lauseet ovat yleisimpiä kaikkina vuosina. Pelkkä lausekkeiden määrä ei kuitenkaan kerro sitä, toteuttavatko kaksilausekkeiset lauseet prototyypistä SVO-skeemaa, vai onko mukana kenties esimerkiksi adverbiaaleja. Pelkkä lausekkeiden määrä kertoo kuitenkin sen, että SVO-skeemasta poiketaan kaikkina vuosina, tavalla tai toisella.

Mielenkiintoista on se, että vielä vuonna 2012 kirjoittaja käyttää lausekkeettomia lauseita, mikä edellyttää hierarkkisten ja siten suhteellisen monimutkaisten virkerakenteiden hallintaa. Lausekkeettomat ja yksilausekkeiset rakenteen kertovat myös siitä, ettei lauseissa välttämättä ole omaa lauseketta subjektilleen, mikä edellyttää kykyä esimerkiksi viitata aiemmin mainittuun subjettiin tai käyttää niin sanottuja subjektittomia rakenteita, kuten nollapersoonaa tai passiivia. Esimerkissä 20 on vuoden 2012 lausekkeettomia (lauseobjektit suluisissa) ja yksilausekkeisiä lauseita. Kohdissa a ja b päälause saa sivulauseen, kohdassa c on nollapersoonarakenne ja kohdassa d lauseenvastike.

20)

- a. Katselee (Saaneeko Tuloksia)
- b. Rupesin muistele (että minulla oli Video-kamera)
- c. jos saa [selvän]
- d. sanoivat [olevan +10°C - Lämpöä]

6.2.2 Lausekkeiden funktiot

Lausekkeiden määrää tärkeämmäksi nousee lausekkeiden syntaktinen funktio. Lähestyn asiaa siitä näkökulmasta, että transitiiivilauseeseen kuuluu subjekti ja objekti, mutta adverbiaali on aina ylimääräinen. Siten adverbiaaliton lause on spesifisyysasteeltaan ikään kuin neutraali ja adverbiaalillinen aina adverbiaalitonta spesifimpi. Tietenkään tämä ei ole aivan niin yksinkertaista, sillä spesifisyyttä voidaan tarkastella niin monesta eri näkökulmasta, eikä adverbiaalilla ole mitään tekemistä esimerkiksi sen kanssa, kuinka skemaattisesti tai

spesifisti subjektin tai objektin tarkoite lauseessa kuvataan. Kognitiivisen kieliopin kuvio/tausta-jakoa hyödyntäen voisi näkökulmani muotoilla vaikka siten, että spesifisyysasteeltaan neutraalissa transitiivilauseessa kuvioon kuuluvat subjekti ja objekti, kun taas adverbiaalinen lisääminen nostaa taustasta kuvioon jonkin lisäelementin, joka luo asiointilan kuvauksesta spesifimmän.

Taulukossa 5 kunkin vuoden transitiivilauseet on jaettu kahteen ryhmään: ensimmäisessä ryhmässä ovat lauseet, jotka saavat subjektin ja objektin, ja toisessa ryhmässä lauseet, jotka sisältävät edellä mainittujen lisäksi myös adverbiaalinen. Adverbiaaleja voi olla yksi tai useampi.

Taulukko 5. Lauseiden lauseenjäsenet

	1985		2000		2012	
	kpl	%	kpl	%	kpl	%
verbi, subjekti, objekti	18	41,9	17	42,5	28	71,8
+ adverbiaali	25	58,1	23	57,5	11	28,2
yht.	43	100,0	40	100,0	39	100,0

Vuosien 1985 ja 2000 lauseet ovat tässäkin mielessä hyvin lähellä toisiaan, sillä molempina vuosina reilusti yli puolet lauseista, lähes 60 %, sisältävät adverbiaalinen. Ero vuoden 2012 on huomattava, sillä vuonna 2012 enää alle kolmanneksessa lauseista on adverbiaali. Lauseenjäsenten perusteella voidaan olettaa, että asiointilojen kuvaukset yksinkertaistuvat ajan myötä. Esimerkissä 21 on havainnollistettu hieman aineiston erilaisia adverbiaalitapauksia.

21)

- a. [Timosen Unto] on (kuulemma) **[äskettäin]** vihitty (1985)
- b. [Ilosen Heimo] on myynyt [metsää] **[isomman määrän]** (1985)
- c. [Niilo] niitti **[eilen]** **[ensikerran]** [heinikot] (2000)
- d. [Jussi] on tehnyt **[lapselle]** [kätkyen] (2000)

e. [minä] [**sydän kylmänä**] odotan (+lauseobjekti) (2012)

f. [**Tässä**] keittelen [makkarasoppaa] (2012)

Kuten esimerkit osoittavat, aineistossa on erilaisia adverbiaaleja saajaa ilmaisevista tapauksista (d) osmaan (b). Arvioisin kuitenkin, että yleisimpiä ovat erilaiset ajan ja paikan adverbiaalit, mikä lienee päiväkirjakontekstissa varsin odotuksenmukaista; halutaan kertoa, mitä milloinkin eri paikoissa on tapahtunut.

6.2.3 Määritteet

Lauseke koostuu edussanasta, joka voi saada erilaisia määritteitä. Määritteet spesifioivat edussanaa, jolloin ilmaus *saimme [ahvenia]* on skemaattisempi kuin *saimme [pieniä ahvenia]*, joka taas on skemaattisempi suhteessa ilmaukseen *saimme [14 pientä ahventa]*. Arvioidakseni aineistoni transitiivilauseiden skemaattisuutta ja skemaattisuudessa eri vuosina tapahtuvia muutoksia tarkastelen seuraavaksi lausekkeita määritteiden näkökulmasta. Otan tässä vaiheessa tarkasteluun vain NP:t, mutta tutkimusta voisi myöhemmin hyvinkin laajentaa myös muihin lauseketyyppeihin. Määritteet vaikuttaisivat kuitenkin olevan muissa lauseketyypeissä huomattavasti substantiivilausekkeita harvinaisempia.

Tutkin sitä, kuinka moni NP sisältää edussanan lisäksi yhden tai useamman määritteen¹³ (taulukko 6). Määritteet ovat jälleen kerran vain yksi näkökulma skemaattisuuteen, enkä tässä vaiheessa ota juurikaan kantaa esimerkiksi lausekkeiden edussanojen abstraktiotasoon. Haluan kuitenkin nostaa ikään kuin määritteellisinä edussanoina esiin edussanoina toimivat (määrittely¹⁴)yhdyssanat, jotka itsessään koostuvat määrite- ja edusosasta. En kuitenkaan laske yhdyssanoja erillisen määritteen sisältävien lausekkeiden joukkoon. Sen sijaan erillismääritteisten joukkoon lasken mukaan possessiivisuffiksilliset edussanat, sillä niiden edustamaan possessiiviseen rakenteeseen, omistusrakenteeseen, kuuluu possessiivisuffiksin lisäksi genetiivimuotoinen määrite, joka toimii edussanan tarkenteena ja jää usein implisiittiseksi. (Possessiivisestä rakenteesta mm. Jaakola 2004 ja Langacker 1999.)

¹³ Olen luokitellut määritteiksi myös tapaukset, joita voitaisiin pitää täydennyksinä. Esim. [*Niilo*] *soittelee [kyytiä Tertun hautajaisiin]* (2012). Määritteen ja täydennyksen erosta ISK § 563.

¹⁴ Yhdyssanat jaetaan kahteen päätyyppiin: määrittelyyhdyssanat (*autotie, kädensija*) ja summayhdyssanat (*parturi-kampaamo, musta-puna-valkoinen*) (ISK § 398). Käytän termiä *yhdyssana* tässä yhteydessä aineistoni määrittelyyhdyssanoista.

Alla on esimerkkejä lauseista, jotka sisältävät määritteellisen lausekkeen (esimerkki 22, määritteet lihavoitu) sekä taulukko 6, josta käy ilmi sekä määritteellisten ja määritteettömien että yhdyssanaedussanan sisältävien lausekkeiden osuudet kunakin vuonna. Määritteitä on erilaisia, mutta esimerkkien kaltaiset adjektiivi- ja genetiivimääritteet vaikuttaisivat olevan aineistossa yleisimpiä.

22)

- a. [**Virtasen Lassen vanhin** tyttö] on vihitty [eilen] (1985)
- b. [**nuorempi** porukka] ostaa [**valmiiksi pyydetyn ja puhdistetun** kalan] (2000)
- c. pidimme [**kunnon** ettoneen] (2012)

Taulukko 6. Määritteen sisältävät ja määritteettömät NP:t sekä yhdyssanaedussanat

	1985		2000		2012	
	kpl	%	kpl	%	kpl	%
edussana + määrite	20	31,7	18	30,5	5	14,3
pelkkä edussana	43	68,3	41	69,5	30	85,7
yht.	63	100,0	59	100,0	35	100,0
edussanana yhdyssana	2 kpl ¹⁵		6 kpl		5 kpl	

Kaikkina vuosina määritteettömiä substantiivilausekkeita on määritteellisiä huomattavasti enemmän. Vuosina 1985 ja 2000 hieman alle kolmannes lausekkeista sisältää edussanan lisäksi määritteen, vuonna 2012 enää viisi lauseketta 35:stä. Määritteellisten lausekkeiden osuus siis laskee vuonna 2012 alle puoleen vuosien 1985 ja 2000 osuuksista, mikä voi kuvastaa selkeää skemaattisuuden lisääntymistä. Toisaalta vuoden 2012 luku kuitenkin kaksinkertaistuu, kun otetaan huomioon myös lausekkeet, joissa määritteettömänä edussanana on yhdyssana.

¹⁵ Rajasin sanan *puolustusvoimat* ulkopuolelle, sillä *puolustusvoimat* ja *voimat* eivät ole samanlaisessa hierarkkisessa suhteessa keskenään kuin esimerkiksi *soppa* ja *makkarasoppa*, joista jälkimmäinen toimii ensimmäisen alakäsitteenä.

Se, että aineistoni transitiivilauseiden substantiivilausekkeista niin sanotusti parhaimmillaankin vain alle kolmasosa koostuu edussanan lisäksi sen määritteestä, antaa (kenties turhankin rankkojen yleistysten kautta) vaikutelman siitä, että päiväkirjatekstit kuvaavat asiointiloja jopa melko skemaattisesti. Skemaattisuus on ehdottoman suhteellista, enkä itsekään osaa arvioida, pitääkö NP:iden määritteiden perusteella syntyvä vaikutelma paikkansa. Joka tapauksessa määritteettömyys kertoo ainakin siitä, että monissa lausekkeissa kirjoittaja voisi – ainakin periaatteessa – olla nykyistä tarkempi. Määritteiden käyttö antaa varmasti omalta osaltaan osviittaa skemaattisuudesta, mutta kattavan kokonaiskuvan saamiseksi määriteanalyysin rinnalla tulisi tarkastella myös yksittäisten käsitteiden skemaattisuuden tasoa. Valitettavasti en tämän tutkimuksen puitteissa kuitenkaan voi lähteä analysoimaan riittävän laajamittaisesti yksittäisten sanojen abstraktiotasoa.

6.3 Transitiivilauseiden skeemat

Transitiivilauseelle on siis osoitettavissa hyvinkin tarkka prototyyppinen skeema – niin merkityksen kuin rakenteenkin osalta – mutta käytännössä lause voidaan tulkita transitiivilauseeksi melko löyhin perustein: Transitiivilauseessa on oltava subjekti ja objekti, mutta niiden lisäksi siinä voi olla myös aika paljon kaikkea muuta, lähinnä erilaisia adverbiaaleja. Lisäksi lauseenjäsenten keskinäisellä järjestyksellä ei ole rajoitteita, eli pakolliset ja niin sanotut valinnaiset tai ylimääräiset lauseenjäsenet voivat järjestäytyä lauseeseen melko vapaasti mihin järjestykseen tahansa.

Varsinaisten lauseenjäsenten lisäksi lauseissa on erilaisia partikkeleja, jotka olen jättänyt analyysini ulkopuolelle, mutta huomioin ne siten, että jos lauseenjäsenen osat erotetaan toisistaan partikkelilla, on kyse kahdesta eri rakenneosasta. Esimerkissä 23 lausumapartikkeli *muuten* erottaa verbiliiton osat toisistaan. Olen päättänyt esittää tämänkaltaiset rakenteet siis muodossa V+V+ADV+O+ADV. Ilman partikkelia rakenne olisi V+ADV+O+ADV.

23) $\overset{V}{\text{olimme}}$ $\overset{V}{\text{muuten}}$ $\overset{ADV}{\text{kylvämässä}}$ $\overset{O}{\text{[eilen]}}$ $\overset{ADV}{\text{[metsää]}}$ $\text{[Jolkkosen palstalla]}$ (1985)

On hyvin yleistä, että lauseen verbi muodostuu useasta osasta (liittomuodot, verbiliitot, verbiketjut), joiden ei ole välttämätöntä esiintyä rinnakkain. Osien väliin voi tulla muitakin elementtejä kuin partikkeleita. Vaikka lauseessa onkin vain yksi finiittiverbi, voi rakenteeseen olla kuvattuna monta erillistä verbiosaa. Esimerkin 24 kohdassa a on kyse liit-

tomuodosta, kohdassa b verbiliitosta ja kohdassa c verbiketjusta. Luvussa 5.4 olen selittänyt sen, miksi olen päättänyt liittää partisiippimuodon osaksi finittiverbiä sen sijaan, että tulkitsisin sen adverbialiksi.

24)

a. [Timosen Unto] ^O on ^{V (partikkeli)} kuulemma ^{ADV} [äskettäin] ^V vihitty (1985)

b. [Juuli] ^S on ^V [Kauneuttaan] ^O korjaamassa ^V (2012)

c. käyn ^V [mennessä] ^{ADV} leikkauttamassa ^V [tukkani] ^O (2000)

Se, että suomen kielen verbirakenteet voivat jakautua erillisiin osiin lisää luonnollisesti erilaisten lauserakenteiden määrää. Erilaisten rakenteiden määrää lisäävät myös kontekstista pääteltävissä olevia elliptisiä aineksia sisältävät (esimerkki 25) sekä lauseobjektilliset lauseet (esimerkki 26), jotka olen analyysissäni erotellut omiksi rakenteikseen. Esimerkeissä ellipsit (ELLIPSI-O, ELLIPSI-V) ja lauseobjektit (LAUSE-O) kaarisulkeissa.

25)

a. että [me] ^S kylvämme ^V ([nämä puut]) ^{ELLIPSI-O} (1985)

b. [minä] ^S (arvelin) ^{ELLIPSI-V} [10x] ^O (2000)

26)

a. [minä] ^S [sydän kylmänä] ^{ADV} odotan ^V (että tulisi terveenä kotiin) ^{LAUSE-O} (2012)

b. [Vesa] ^S sanoi ^V (ettei suolla ole edes lakan varsia) ^{LAUSE-O} (1985)

Seuraavaksi tarkastelen sitä, kuinka montaa erilaista rakennetta aineistoni transitiivilauseissa käytetään, eli kuinka monta transitiivilauseen skeemaa aineistossani on.

Aineistoni transitiivilauseet ovat rakenteiltaan hyvin varioivia: kussakin lauseessa on vaihtelevassa järjestyksessä vaihteleva määrä lausekkeita, jotka toimivat joko subjekteina, objekteina tai adverbialleina. Lauseista voidaan osoittaa yhteensä 41 erilaista rakennetta

(ks. liite 1). Vuonna 1985 lauseissa erilaisia kirjoittajan käyttämiä rakenteita oli 29, vuonna 2000 20 ja vuonna 2012 15. Tietyt rakenteet toistuvat vuodesta toiseen, mutta jokaisena vuotena kirjoittaja käyttää rakenteita, joita ei käytä muina vuosina. Ylipäättään rakenteet ovat usein yksittäistapauksia, sillä kaikista rakenteista yli puolet, 24 kpl, esiintyy aineistossa vain kerran. 12 rakennetta esiintyy 2–5 kertaa, ja viisi yleisintä esiintyy 8, 10, 11, 13 ja 18 kertaa. Taulukossa 7 on vuosittain kaikki vähintään kolme kertaa esiintyvää rakennetta ja esimerkki kustakin rakenteesta.

Taulukko 7. Yleisimmät transitiivilauseen skeemat vuosittain

1985	2000	2012
S+V+O (4) [<i>minä leivon [lanttukukkoa]</i>]	S+V+O (6) [<i>Niilo sanoi [olleensa n. metrin päässä]</i>]	V+O (12) <i>koetan [opetella taas kirjoittamaan]</i>
V+O (3) <i>ajateltiin [käydä mennessä Ernestin luona]</i>	ADV+V+O (5) [<i>nyt pilkkoo [hellapuita]</i>]	V+lause-O (5) <i>katselee [saaneeko tuloksia]</i>
V+lause-O (3) <i>saa nähdä [tuleeko kaalia]</i>	V+O (3) <i>rupesivat syömään [narsissin nappuja]</i>	V+O+O (3) <i>ostimme [mansikoita] [perunoi- ta]</i>
O+V (3) [<i>verhot on vaihdettu</i>]	O+V (3) [<i>sadetta odotellaan</i>]	V+ADV+O (3) <i>teimme [Niilon kanssa] [lenkin]</i>
ADV+V+O (3) [<i>kivikasojen päälle istutin [kasveja]</i>]		ADV+V+O (3) [<i>tässä keittelen [makkarasop- paa]</i>]

Vuosina 1985 ja 2000 yleisin rakenne on S+V+O; vuonna 1985 esiintymiä on neljä, vuonna 2000 kuusi. Vuoden 2012 ylivoimaisesti yleisin rakenne sen sijaan on V+O, jolla esiintymiä on 12. V+O nouseekin aineistoni yleisimmäksi rakenteeksi yhteensä 18 esiintymällä. Kolme seuraavaksi yleisintä ovat S+V+O, (13 kpl), ADV+V+O (11 kpl) ja V + lauseobjekti (10 kpl). Yleisimmiksi rakenteiksi sekä vuositasolla että aineistossa yleisesti

nousevat siis prototyypistä transitiiviskeemaa läheisesti tai jopa täysin vastaavat rakenteet – ainakin mikäli tarkastellaan pelkästään lauseenjäsenten syntaktisia funktioita ja niiden keskinäistä järjestystä. Yhteensä 41 erilaisesta rakenteesta siis neljä yleisintä ja samalla myös prototyypisintä skeemaa kattavat kaikista transitiivilauseista 42,6 %. Kukin rakenne voi kuitenkin muodostua keskenään hyvin erilaisista lausekkeista, ja tietyn rakenteen toteutumukset voivat poiketa toisistaan huomattavasti. Esimerkissä 27 esittelen muutamia V+O-rakenteen ja esimerkissä 28 S+V+O-rakenteen toteutumia osoittaakseni rakenteiden sisäisen variaation.

27)

a. $\overset{v}{\text{sanoivat}} \text{ } \overset{O}{[\text{olevan } +10^{\circ}\text{C} - \text{Lämpöä}]}$ (2012)

b. $\overset{v}{\text{Koetan}} \text{ } \overset{O}{[\text{opetella taas kirjoittamaan}]}$ (2012)

c. $\overset{v}{\text{Keitin}} \text{ } \overset{O}{[\text{kiisseliä}]}$ (2012)

d. $\overset{v}{\text{rupesivat syömään}} \text{ } \overset{O}{[\text{narsissin nappuja}]}$ (2000)

28)

a. $\overset{s}{[\text{me}]} \overset{v}{\text{odotetaan}} \text{ } \overset{O}{[\text{kaivon pumpun korjaajaa}]}$ (2000)

b. $\overset{s}{[\text{Niilo}]} \overset{v}{\text{sanoi}} \text{ } \overset{O}{[\text{olleensa n. metrin päässä}]}$ (2000)

c. $\overset{s}{[\text{nuorempi porukka}]} \overset{v}{\text{ostaa}} \text{ } \overset{O}{[\text{valmiiksi pyydetyn ja puhdistetun kalan}]}$ (2000)

d. $\overset{s}{[\text{Hän}]} \overset{v}{\text{ei voinut jättää}} \text{ } \overset{O}{[\text{minua}]}$ (2012)

Tässä tutkimuksessa olen tarkastellut vain transitiivilauseiden rakenteiden, rakenneskeemojen, monimuotoisuutta ja variaatiota, merkitysskeemat ovat täysin oma lukunsa ja jäävät tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Rakenneskeemoista voidaan todeta, että vuosien saatossa erilaisten rakenteiden käyttö vähenee merkittävästi. Kuitenkin niin, että vuonna 2012 kirjoittaja käyttää yhä 15:tä erilaista rakennetta, mikä kertoo skeeman varioivan kenties yllättävänkin paljon. Rakenne V+O tosin toistuu lähes joka kolmannessa (31 %) vuo-

den 2012 transitiivilauseessa, kun yleisimmän rakenteen osuus kaikista lauseista vuonna 2000 on noin 15 % ja vuonna 1985 noin 9 %.

Skeeman varioiminen voisi kertoa siitä, että skeema on tuttu, jolloin siitä voidaan ongelmitta poiketa. Toisaalta variaatio voisi johtua myös siitä, ettei skeema olekaan muistiin täysin vakiintunut rakenneyksikkö, jolloin sen käytössä voi ilmetä horjuntaa. Eli muistiin ja kielellisten kykyjen heiketessä voidaan kenties odottaa kielellisten ilmausten lähentyvän rakenteeltaan prototyypistä skeemaa, jonka tuottaminen on muistin kannalta ekologista. Kuitenkin saattaa olla mahdollista, että tietyssä pisteessä opitut, vakiintuneet skeemat unohtuvat, jolloin aletaan käyttää skeemasta poikkeavia rakenteita ja ilmauksia. Tässä vaiheessa ymmärrettävyysongelmat ovat varmasti huomattavia. Syyt skeemojen varioimisen ja varioimattomuuden taustalla voivat olla moninaiset, mutta saamani tulokset viittaavat joka tapauksessa siihen, että tämäntyyppistä tutkimusta kannattaisi jatkaa, sillä tulokset ovat selkeitä ja skeemojen yhteys muistiin on kiistaton.

7 Yhteenvetoa, päätelmiä ja pohdintaa

Edellä tarkastelin aluksi lausetyyppejä. Jaoin aineiston lauseet lausetyyppeihin käyttäen ISK:n syntaktisia lausetyyppejä, jotka jaetaan monikäyttöisiin lausetyyppeihin: transitiivi-, intransitiivi- ja kopulalause sekä erikoislausetyyppeihin: eksistentiaali-, omistus-, ilmiö-, tila-, kvanttori-, tulos- ja tunnekausatiivilause sekä eräät genetiivialkuiset lausetyypit. Monikäyttöisten lausetyyppien osuus oli alusta saakka merkittävä ja kasvoi ajan myötä. Kaikkina vuosina yleisimpiä olivat transitiivi- ja intransitiivilauseet, joita oli noin puolet kaikista lauseista. Kolmanneksi ja neljänneksi yleisimpiä olivat tila- ja kopulalauseet. Kopulalauseiden määrä kasvoi merkittävästi vuodesta 1985, jolloin kopulalauseiden osuus oli 10,6 %, vuoteen 2012, jolloin osuus oli 18,5 %. Tilalauseiden määrä puolestaan laski 20,6 %:sta 14,8 %:iin. E-lauseiden, eli eksistentiaali-, omistus-, ilmiö- ja tilalauseiden, yhteenlaskettu määrä laski selvästi.

Monikäyttöisten lausetyyppien suuri ja kasvava osuus oli odotuksenmukainen, sillä monikäyttöisyys oletettavasti nostaa lausetyyppien frekvenssiä, mikä puolestaan vahvistaa skeeman asemaa kielellisenä yksikkönä. Yksikön statuksen saaneiden kielellisten ilmausten käyttö on automaattista, eikä edellytä kielenkäyttäjältä samanlaista prosessointia kuin ilmaukset, jotka eivät vielä ole konventionaalistuneet yksiköiksi. Ilmaus saavuttaa yksikön

aseman vähitellen (Leino 1993: 62), joten yksikkömäisyys on asteittaista – yksiköt ovat aina vakiintuneita, mutta toinen voi olla toista vakiintuneempi. Kenties AT:n aiheuttama kognitiivisten toimintojen heikentyminen näkyy kielellisesti siinä, että vähemmän vakiintuneet yksiköt vähitellen menettävät yksikön asemansa, jolloin ne korvautuvat kielenkäytössä vahvemmin vakiintuneilla yksiköillä.

Lausetyypeistä lähempään tarkasteluun valitsin transitiivilauseet, joiden skemaattisuutta tarkastelin lausekkeista käsin. Prototyypin transitiivilauseen rakenneskeema on S+V+O, jossa subjektina ja objektina toimivat substantiivilausekkeet ja verbinä on transitiivinen verbi – verbin lisäksi lausekkeita on siis kaksi. Käytännössä lausekkeita voi olla paljon enemmänkin, ja toisaalta myös lausekkeettomat lauseet voivat saada transitiivisen tulkinnan. Aineistoni transitiivilauseissa lausekkeita oli nolasta neljään. Lausekkeiden määrä laski selvästi vuosien saatossa: vuonna 1985 lähes 40 % lauseista oli kolmi- tai nelilausekkeisia, vuonna 2000 niiden osuus oli laskenut alle 30 %:iin ja vuonna 2012 kolmi- ja nelilausekkeisia lauseita ei ollut enää ollenkaan. Lausekkeiden määrästä päätellen asiaintilojen kuvaukset yksinkertaistuvat: yksi lauseke vastaa yhtä kuvattavaa entiteettiä, ja näin ollen mitä vähemmän lausekkeita on, sitä harvempiin entiteetteihin kiinnitetään huomiota.

Tarkastelin analyysissäni lausekkeiden määrän lisäksi lausekkeiden funktioita eli sitä, missä lauseenjäsen tehtävässä kukin lauseke toimii. Lähdin ajatuksesta, että transitiivilauseeseen kuuluu subjekti ja objekti, mutta adverbiaali on aina ylimääräinen. Siten adverbiaaliton lause on spesifisyysasteeltaan neutraali ja adverbiaalillinen lause aina adverbiaalitonlausea spesifimpi. Vuosina 1985 ja 2000 lähes 60 % lauseista sisälsi adverbiaalin, vuonna 2012 enää alle 30 %. Ero on suuri, ja lauseenjäsenten perusteella voidaan osoittaa lauseiden yksinkertaistuneen huomattavasti vuodesta 2000 vuoteen 2012.

Lauseketasolla skemaattisuuden tasosta kertoo muun muassa se, saako lausekkeen edussana määritteitä, eli spesifioidaanko edussanoja. Myös edussana itsessään asettuu johonkin kohtaan skemaattisuus–spesifisyys-asteikkoa esimerkiksi sen perusteella, kuvaako se tarkoitettua ylä- vai alakäsittein, mutta tätä näkökulmaa en ole voinut käsitellä tämän tutkielman puitteissa. Aineistoni substantiivilausekkeista suurin osa oli määritteettömiä: vuosina 1985 ja 2000 hieman alle kolmannes ja vuonna 2012 enää alle 15% lausekkeista sisälsivät edussanan lisäksi määritteen. Lukujen perusteella NP:t ovat alusta asti suhteellisen skemaattisia, mutta skematisoituvat edelleen ajan kuluessa.

Olen osoittanut skemaattisuudessa tapahtuvia muutoksia kahdella tasolla: Kirjoittaja ottaa asiaintilojen kuvaukseen mukaan yhä harvempia entiteettejä, jolloin asiaintilojen havaintokenttä ikään kuin kapenee ja kuvaus yksinkertaistuu. Tämän lisäksi tarkoitteiden

spesifiointi erilaisin määrittein vähenee. Kenties muutokset johtuvat siitä, että kirjoittajan kapasiteetti havainnoida asioita on rajoittunut, jolloin tämä kiinnittää määrällisesti harvempiin asioihin huomiota. Toisaalta kyse voisi olla myös siitä, ettei kirjoittaja kirjoitushetkellä enää muista tapahtumien yksityiskohtia.

Transitiivilauseiden skeemojen tarkastelu vahvisti sen, minkä lausekkeiden määrien ja funktioiden monimuotoisuudesta saattoi kenties päätelläkin: aineistoni transitiivilauseiden rakenteet olivat hyvin varioivia. Variaatio oli runsainta vuonna 1985, jolloin kirjoittaja käytti 29 erilaista rakennetta. Rakenteiden määrä laski vuosien saatossa siten, että vuonna 2000 oli 20 erilaista rakennetta ja vuonna 2012 enää 15 erilaista rakennetta. Enää tai yhä, sillä vaikka määrä laskee, oli erilaisia rakenteita kuitenkin vielä vuonna 2012 melko paljon. Erilaisten rakenteiden käyttö voi kieliä siitä, että skeema on tuttu, jolloin sitä voidaan ongelmitta varioida. Tällöin rakenteiden määrän väheneminen indikoisi sitä, ettei prototyyppisestä skeemasta kyetä poikkeamaan enää yhtä radikaalisti kuin aiemmin. Kirjoittaja itse tunnistaa kenties yhä harvemmat muodot ja tavoiterakenteet skeeman toteutumiksi, jolloin ilmausten rakenne lähestyy prototyyppistä skeemaa.

Omiani ja muita samasta aineistosta tehtyjen tutkimusten tuloksia on hieman hankalaa verrata suoraan toisiinsa, sillä olemme kaikki lähestyneet aineistoa melko erilaisista näkökulmista erilaisin metodein ja välinein. Ehkä lähimmäksi omaa tutkimusasetelmaani tulee omalla verbiprosesseja käsitelleellä tutkielmallaan Johanna Pystynen (2017), mutta siinä missä minä luokittelin aineistoni ensisijaisesti rakenteellisesti syntaktisiin lausetyyppeihin, luokitteli Pystynen aineistonsa verbien semantiikkaan perustuen. Pystysen mahdollisesti tärkein havainto oli materiaalistien eli tekemistä kuvaavien prosessien väheneminen, jota hän piti merkinä kertovan tekstin edellyttämän monimutkaisen kielellisen aineksen ymmärtämisen heikentymisestä. Kenties omat tulokseni monikäyttöisten lausetyyppien osuuden kasvusta ja transitiivilauseiden skemaattisuuden lisääntymisestä tukevat ajatusta siitä, että kirjoittajalla oli loppuvaiheessa vaikeuksia ymmärtää ja tuottaa monimutkaista kielellistä ainesta. Monimutkainen kielellinen aines ei oman tutkimukseni perusteella tarkoita tässä yhteydessä niinkään vaikeaksi miellettyjä kielen rakenteita, kuten lauseenvastikkeita tai hierarkkisia virkerakenteita, vaan monimutkaisuus liittyy ennemminkin asiaintilojen moniulotteiseen ja yksityiskohtaiseen jäsentämiseen. Skemaattisempi kuvaus sisältää vähemmän informaatiota ja on siten tietyllä tapaa semanttisesti ja kerronnallisesti köyhempi kuin vastaavan asiaintilan spesifimpi kuvaus. Myös Parkkinen (2017) totesi kirjoittamisen tason silmämääräisesti heikentyneen, ja luulen, että myös hänen arvioonsa vaikuttaa nimenaan se, millä tavoin kirjoittaja konstruoi asiaintiloja eikä välttämättä niinkään se,

kuinka esimerkiksi rakenteellisesti hyvin tai huonosti – oikein tai väärin – kirjoittaja tosiasiassa kirjoittaa. Esimerkiksi vuoden 2012 teksteissä on kyllä myös kirjoitusvirheitä ja mekaaninen kirjoittaminen on kirjoittajalle selvästi hankalaa, minkä vuoksi kirjoittamisen tason voidaan sanoa kokonaisuudessaan heikentyneen.

Olen edellä osoittanut niin skeemojen käytössä kuin skemaattisuudessakin tapahtuvan selkeitä muutoksia. Mielenkiintoista on, että siinä missä rakenteellisten muutosten trendit olivat melko tasaisia, painoutuivat skemaattisuuden muutokset aineistoni loppupuolelle. Toisaalta tekstit pysyivät rakenteellisesti hyvin monimuotoisina loppuun asti, mikä kertoo jotain siitä, kuinka perustavanlaatuisista syntaksi on – se motivoituu tavastamme havainnoida kaikkea ympärillämme olevaa.

Aineistoa lukiessa oli alusta asti selvää, että jotain tapahtuu, kielellisesti jokin muuttuu, mutta se, mitä tapahtuu, ei ole ollut lainkaan niin itsestään selvää. Olen tutkimuksessani onnistunut tavoittamaan niistä muutoksista osan ja löytänyt sen, mistä niitä kannattaa ainakin lähteä etsimään. Ajan kuluessa tapahtuvat syntaktiset ja rakenteelliset muutokset ovat selkeitä:

- Syntaktisten lausetyyppien jakauma muuttuu; monikäyttöisten lausetyyppien osuus kasvaa.
- Lausekkeiden määrä vähenee.
- Adverbiaalillisten lausekkeiden osuus pienenee.
- Substantiivilausekkeiden edussanat saavat harvemmin määritteitä.
- Transitiivilauseiden skeemoissa on vähemmän variaatiota; prototyyppisestä skeemasta poiketaan vähemmän ja harvemmin.

Aiemmissä tutkimuksissa syntaksin on osoitettu pysyvän suhteellisen muuttumattomana, mutta omat tulokseni kertovat toista tarinaa. Kaikki tulokset ovat myös keskenään samansuuntaisia ja viittaavat lauseiden yksinkertaistumiseen, prototyyppisten ilmausten lisääntymiseen ja skemaattisuuden kasvamiseen. Valitsemani tutkimusmenetelmät ovat siis osoittautuneet toimiviksi. Syntaktisen analyysin rajoitteet koskevatkin lähinnä tutkittavan aineiston kokoa, sillä lauseenjäsennys on eittämättä paljonpuhuvaa, mutta erittäin aikaavievää.

Tutkimuksessani hyödynsin melko perinteistä, fennistiikkaan vakiintunutta syntaktisen analyysin mallia ja alalla hallitsevaksi nousseen kognitiivisen kielentutkimuksen teoriapohjaa, joten niiltä osin tutkimukseni edustaa tyypillistä nykyfennististä merkitysten ja

rakenteiden tutkimusta ja on jatkoa pitkälle tutkimusperinteelle. Puhtaasti fennistisen tutkimuksen lisäksi tutkimukseni asettuu luontevasti osaksi niin samasta aineistosta tehtyjen tutkimusten kuin laajemmin Alzheimerin taudin kielellisiä vaikutuksia tarkastelevien tutkimusten joukkoja. AT:n vaikutuksia kirjoitettuun kieleen on tutkittu vasta melko vähän, eikä vaikutuksia kirjoitettuun suomen kieleen ole tutkittu lähes ollenkaan. Kyseessä on tapaustutkimus, joten tuloksista ei täten voida tehdä yleistyksiä AT:sta, mutta olen omalta osaltani pyrkinyt viemään eteenpäin AT:a ja sen kielellisiä vaikutuksia tarkastelevaa tutkimusta. Kiitos kognitiivisen sitoumuksen, kaikki mitä kognitiivisen kielentutkimuksen välinein sain irti aineistosta, on periaatteessa täysin sovellettavissa muuhun kognitiontutkimukseen; koska kieli ei ole muusta kognitiosta irrallinen erillinen osansa, antavat havainnot kielestä osviittaa siitä, mitä kognitiossa yleisesti tapahtuu. En tietenkään voi osoittaa, että havaitsemani muutokset johtuvat nimenomaan AT:sta, niiden taustalla voi olla myös monia syitä normaalista ikääntymisestä, yksilöllisiin muutoksiin ja sattumaan asti – viimekädessä kaikkeen kielenkäyttöön vaikuttaa todella moni asia. Tutkimuksestani nousee kuitenkin esiin monia merkityksellisiltä vaikuttavia havaintoja, jotka voidaan ottaa näkökulmiksi jatkotutkimuksiin.

Tämänkaltaisen aineiston ollessa kyseessä tutkimukseni oli vasta pintaraapaisu, niin sanottu pelinavaaja. Monet tutkimustulokseni herättivätkin uusia tutkimuskysymyksiä, ja havaittujen muutosten yksityiskohtaisempi ja syvempi tarkastelu olisi mielenkiintoista. Ennen kaikkea perehtyminen ilmiöiden semanttiseen puoleen olisi mitä luultavimmin hedelmällinen tapa viedä toistaiseksi rakenteisiin keskittynyttä tutkimusta eteenpäin. Mitä skemaattisuudessa tapahtuu puhtaasti semanttisella tasolla, yksittäisten käsitteiden skemaattisuuden tasoa tarkasteltaessa, ja millaisia ovat semanttisesti ne entiteetit, joissa syntaktisia muutoksia tapahtuu? Sekä semantiikan että aiempaa yksityiskohtaisemmin rakenteen kannalta voisi tarkastella myös esimerkiksi sitä, minkälaiset substantiivit saavat määritteitä, millaisia itse määritteet ovat ja millaisia adverbiaaleja kirjoittaja kulloinkin käyttää.

Kielentutkijana tutkin luonnollisesti nimenomaan kielellisiä muutoksia enkä voi ottaa kantaa suoraan sairauteen. AT:n yhteydessä monitieteinen yhteistyö onkin välttämätöntä, ja toivon, että omia tutkimustuloksiani voisivat hyödyntää fennistien lisäksi muidenkin alojen tutkijat.

Lähteet

- STOKLUND, BJARNE 2002: Danish peasants in the process of modernization. Some notebooks and diaries from the period of land reform in the late 18th and early 19th century. Teoksessa Lorenzen-Schmidt, Klaus-Joachim – Bjørn Poulsen (toim.), *Writing peasants: Studies on peasant literacy in early modern northern Europe* s. 87–97. Odense: Landbohistorisk selskab.
- EVANS, VYVYAN – MELANIE GREEN 2006: *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- HAKULINEN, AULI – FRED KARLSSON 1995: *Nykysuomen lauseoppia*. 3. muuttumaton painos. SKST 350. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HARMANEN, MINNA 1998: ”Heikkoa tuulta, vaihtelevaa pilvisyyttä ja enimmäkseen poutaa. Lämpötila 5...7 astetta.”: sääennusteiden sanaston ja tekstilajipiirteiden analyysia. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Suomen kielen laitos.
- ISK = HAKULINEN, AULI – MARIA VILKUNA – RIITTA KORHONEN – VESA KOIVISTO – TARJA-RIITTA HEINONEN – IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
<http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>
- JAAKOLA, MINNA 2004: *Suomen genetiivi*. SKST 995. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2012: Kognitiivinen kielentutkimus. Teoksessa Heikkinen, Vesa – Eero Voutilainen – Petri Lauerma – Ulla Tiililä – Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi: Tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 537–545. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 169. Helsinki: Gaudeamus.
- JAUHIAINEN, KATJA 2017: Koheesiokeinojen määrälliset muutokset Alzheimerin tautia sairastavan henkilön päiväkirjateksteissä. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Logopedian laitos.
- JUVA, KATI 2018: Alzheimerin tauti. *Lääkärikirja Duodecim*. Kustannus Oy Duodecim.
https://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dlk00699. 1.3.2019.
- KASKI, SANNA 2017: ”Julia on todellinen kaunotar”. Asennoituminen muihin ihmisiin Alzheimerin tautiin sairastuneen henkilön päiväkirjateksteissä. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuksien laitos.
- KAURANEN, KAISA (toim.) 2009: *Työtä ja rakkautta: Kansanmiesten päiväkirjoja 1834–1937*. Kansanelämän kuvauksia 75. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KESTI, TIIA 2018: Sanojen katkeaminen Alzheimerin taudin seurauksena. Pitkittäistutkimus sairauden vaikutuksista kirjoitettuun kieleen. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Suomen kielen, suomalais-ugrilaisen ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuden laitos.

LAKOFF, GEORGE 1990: The invariance hypothesis: Is abstract reason based on image-schemas? – *Cognitive Linguistics* 1(1) s. 39–74.

LANGACKER, RONALD W. 1987: *Foundations of cognitive grammar, volume 1: Theoretical prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press.

————— 1991: *Concept, image, and symbol: The cognitive basis of grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.

————— 1999: *Grammar and conceptualization*. Berlin: Mouton de Gruyter.

————— 2008: *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.

LE, XUAN – IAN LANCASHIRE – GRAEME HIRST – REGINA JOKEL 2011: Longitudinal detection of dementia through lexical and syntactic changes in writing: a case study of three British novelists. – *Literary and Linguistic Computing* 26(4) s. 435–461.

LEINO, PENTTI 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1*. Kieli 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

————— 2001: Verbit, konstruktiot ja lausetyypit. Teoksessa Leino, Pentti – Ilona Herlin – Suvi Honkanen – Lari Kotilainen – Jaakko Leino – Maija Vilkkumaa (toim.), *Roolit ja rakenteet: Henkilöviitteinen allatiivi Biblian verbikonstruktioissa* s. 11–66. SKST 813. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

ONIKKI, TIINA 1994: Skeema merkitysrakenteen ja taustatiedon kuvauksessa. Teoksessa Leino, Pentti – Tiina Onikki (toim.), *Näkökulmia polysemiaan. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 2*. Kieli 8 s. 70–138. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

————— 2000: Mistä mieli merkityksen tutkimukseen? Kognitiivisen kielentutkimuksen merkitysnäkemyksestä. Teoksessa Airola, Anu – Heikki J. Koskinen – Veera Mustonen (toim.), *Merkillinen merkitys* s. 85–114. Helsinki: Gaudeamus.

ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2002: Isoisän säähavaintojen kieli äidinkielen kuvastimena. Teoksessa Herlin, Ilona – Jyrki Kalliokoski – Lari Kotilainen – Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen merkitykset* s. 114–133. SKST 869. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

————— 2010: Ronald W. Langacker ja kognitiivisen kielitieteen perusta. Teoksessa Haddington, Pentti – Jari Sivonen (toim.), *Kielentutkimuksen modernit klassikot: Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede* s. 41–70. Helsinki: Gaudeamus.

PARKKINEN, JOHANNA 2017: Kirjoitettujen sanojen tarkastelu sanaluokittain Alzheimerin taudin edetessä. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Logopedian laitos.

PEKKALA, SEIJA 2006: Katsaus Alzheimerin tautiin liittyvistä kielellisistä vaikeuksista. – *Puhe ja kieli* 26(3) s. 141–155.

————— 2010: Dementiaan liittyvät puheen, kielen ja kommunikaation muutokset. Teoksessa Korpilahti, Pirjo – Olli Aaltonen – Matti Laine (toim.), *Kieli ja aivot: Kommunikaation perusteet, häiriöt ja kuntoutus* s. 293–299. Turun yliopisto, Kognitiivisen neurotieteen tutkimuskeskus.

PIRTTILÄ, TUULA – TIMO ERKINJUNTTI 2010: Alzheimerin taudin kliininen kuva ja diagnoosi. Teoksessa Erkinjuntti, Timo – Juha Rinne – Hilkka Soininen (toim.), *Muistisairaudet* s. 121–141. Helsinki: Duodecim.

PYSTYNEN, JOHANNA 2017: Verbiprosessit Alzheimeria sairastavan henkilö päiväkirjateksteissä. Tapaustutkimus. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Logopedian laitos.

SNOWDON, DAVID – SUSAN KEMPER – JAMES MORTIMER – LYDIA GREINER – DAVID WEKSTEIN – WILLIAM MARKESBERY 1996: Linguistic ability in early life and cognitive function and Alzheimer's disease in late life. – *Journal of the American Medical Association (JAMA)* 275(7) s. 528–532.

VATKA, MIIA 2005: *Suomalaisten salatut elämät: Päiväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua*. SKST 1020. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VILKUNA, MARIA 2000: *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Helsinki: Edita.

Liite 1. Transitivilauseiden rakenneskeemat

1985

S+V+O	(4)
S+V+ellipsi-O	(1)
S+V+lause-O	(1)
S+V+O+ADV	(2)
S+V+O+V	(1)
S+V+ADV+O	(1)
S+ellipsi-V+ADV+O	(1)
S+V+ADV+O+ADV	(1)
S+V+ADV+V+O	(1)
V+O	(3)
V+lause-O	(3)
V+O+O	(1)
V+O+ADV	(1)
V+ADV+O	(1)
V+ADV+O+ADV	(1)
V+V+ADV+O+ADV	(1)
V+ADV+S+V+O+ADV	(1)
O+V	(3)
O+V+ADV	(2)
O+V+ADV+V	(1)
O+S+V	(1)
ADV+V+O	(3)
ADV+V+O+ADV	(2)
ADV+V+ellipsi-O+ADV	(1)
ADV+ADV+V+O	(1)
ADV+V+S+O	(1)
ADV+V+S+ADV+O	(1)
ADV+V+ADV+O+ADV	(1)
ADV+V+ADV+V+O	(1)

2000

S+V+O	(6)
S+ellipsi-V+O	(1)
S+V+ADV+O	(2)
S+V+ADV+ADV+O	(1)
S+V+ADV+V+O	(1)
S+V+ADV+O+V	(1)
S+ADV+ADV+O+V	(1)
V+O	(3)
V+lause-O	(2)
V+O+ADV	(2)
V+ADV+V+O	(1)
O+V	(3)
O+S+V	(2)
O+V+ADV	(2)
O+V+ADV+V	(2)
ADV+V+O	(5)
ADV+S+V+O	(1)
ADV+V+O+ADV	(1)
ADV+V+O+O+O	(1)
ADV+V+ADV+V+O	(2)

2012

S+V+O	(3)	ADV+V+O	(3)
S+V+O+V	(1)	ADV+O+V	(1)
S+ADV+V+lause-O	(1)		
V+O	(12)		
V+lause-O	(5)		
ellipsi-V+O	(1)		
V+O+O	(3)		
V+O+ADV	(1)		
V+ADV+O	(3)		
V+S+V+O	(1)		
O+V	(2)		
O+ADV+V	(1)		
O+V+ADV+V	(1)		

Kaikki erilaiset skeemat

S+V+O	(13)
S+V+ellipsi-O	(1)
S+V+lause-O	(1)
S+ellipsi-V+O	(1)
S+V+O+ADV	(2)
S+ADV+V+lause-O	(1)
S+V+O+V	(2)
S+V+ADV+O	(3)
S+ellipsi-V+ADV+O	(1)
S+V+ADV+O+ADV	(1)
S+V+ADV+V+O	(2)
S+V+ADV+ADV+O	(1)
S+V+ADV+O+V	(1)
S+ADV+ADV+O+V	(1)
V+O	(18)
V+lause-O	(10)
ellipsi-V+O	(1)
V+O+O	(4)
V+O+ADV	(4)
V+ADV+O	(4)
V+ADV+V+O	(1)
V+S+V+O	(1)
V+ADV+O+ADV	(1)
V+V+ADV+O+ADV	(1)
V+ADV+S+V+O+ADV	(1)
O+V	(8)
O+V+ADV	(4)
O+ADV+V	(1)
O+S+V	(3)
O+V+ADV+V	(4)
ADV+V+O	(11)
ADV+O+V	(1)
ADV+S+V+O	(1)
ADV+V+O+ADV	(3)
ADV+V+ellipsi-O+ADV	(1)
ADV+ADV+V+O	(1)
ADV+V+S+O	(1)
ADV+V+O+O+O	(1)
ADV+V+S+ADV+O	(1)
ADV+V+ADV+O+ADV	(1)
ADV+V+ADV+V+O	(3)